

## KUŞADASI TÜRK-İSLAM TARİHİ

Kuşadası Türk-İslam tarihi bugüne kadar tam olarak yazılamamış ve bilinmemektedir. Bu durumun çok çeşitli sebepleri vardır. Bunlardan birincisi kentin 1965 lerden sonra baş döndürücü hızla Türk turizm sektörünün en gözde merkezlerinden biri olması geçmişe karşı duyulan ilgi ve merakı örselemiş, Kuşadası hızla yabancılaşmış, Türk kimliğini kaybetmeye başlamıştır. Kentimize gelen turistler için büyük oteller inşa edilmiş, kentteki başta tarihi mezarlıklar olmak üzere çok sayıda tarihi eserde ortadan kaldırılmıştır.

İkinci bir önemli sebepte Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivlerinde çok sayıda Kuşadası'na ait belge olmasına rağmen<sup>1</sup>, bu belgeleri bu devlet kurumundan temin edecek, transkripsiyonunu yapacak, elde edilen bilgileri kitaplaştıracak ve Kuşadası kamuoyuna sunacak tarihçilerin olmaması veya tarihçilerin bu konuya ilgi göstermemeleridir. Elbette bu durum sadece tarihçilerin suçu değildir. Kenti yönetenler ve kentin sakinleri de bu duruma seyirci kalmışlar ve uzun yıllar bu konu ihmal edilmiştir.

Kuşadası Türk-İslam Tarihi sanılanın aksine çok zengin bir geçmişe, renkli bir ticaret ve sosyal hayata, Osmanlı'nın önem verdiği ve şenlendirdiği bir kültür ve dini hayata sahipti. Kesinlikle bir Türk-İslam şehri olarak planlanan ve bu yönde gelişen Kuşadası, ticaretin verdiği zenginlik, bereket ve canlılık ile Osmanlı devleti sınırları içerisinde yaşayan azınlıkları cezbetmiş, 17. yy sonlarına doğru Ermeni, Musevi ve Rum cemaatleri bu kente yerleşmeye başlamış ve 18. ve 19.yy da ise Türk-İslam toplumunu nüfus olarak sayıca geçmiştir.

19.yy Osmanlı devletinin Kafkas ve Balkan cephelerindeki hezimetini sonrası evlad-ı Fatihan geri dönmüş, Kuşadası merkezi ve civarına Çerkez, Mora ve Girit yani muhacirler olarak iskan edilmişlerdir. Kuşadası Türk-İslam Cemaatinin nüfusu yeniden artmış ancak Kurtuluş savaşı öncesi Rum nüfusu yeniden artmaya başlamıştır. Cumhuriyetin ilanından önce kentteki Ermeni, Musevi ve Rum azınlıklar ayrılmış, cumhuriyetin ilanından sonra Selanik ve Lozan mübadilleri kalan azınlıklarla yer değiştirmişlerdir.

Kuşadası Türk-İslam geçmişini bilinenin aksine 5. 6. asırlardan başlatmak gerekir. İslamın henüz doğmadığı ve yayılmadığı asırlarda Türk kavimlerinin büyük çoğunluğu geleneksel Gök Tanrı dinine bağlı idiler. Bir kısmı ise Musevi ve Ortodox Hristiyanlığı benimsemişlerdi.

---

<sup>1</sup> Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivleri, Kuşadası Evrakı, 2000 den fazla Osmanlıca belge

Batı Hunlar, Avarlar, Tuna Bulgar Devleti, Hazarlar, Göktürkler ve Peçenekler, büyük Türk milletinin kurduğu devletlerdir. Bunların doğrudan veya dolaylı olarak Anadolu ile ilişkileri vardır, yolları keşişti, savaştılar ve ticaret yaptılar. Batı ve Doğu Roma kaynakları ve dönemin tarihçileri kendilerini rahatsız eden ve haraca bağlayan, hatta zaman zaman ittifaklar kurarak Araplara karşı birlikte savaştıkları Türk askerlerine Juan-Juan ve İskitler adını vermişlerdir. Bizans kaynakları daha sonra bazı Türk topluluklarından kendi ordularından seçkin savaşçı birlikler kuracaklardır.

İstanbul Avarlar ve Bulgarlar tarafından kuşatılarak ele geçirilmek istenmiştir. Araplar Hz. Ömer zamanında Kudüs'ü fethetmiş ve İslam; Muaviye zamanında yayılmaya başlamıştır. Emeviler olarak bilinen Arap ordularının 7. yüzyıldan itibaren Hz. peygamberin kudsî hadisine mazhar olmak için Anadolu'ya akın ettikleri ve İstanbul önlerine geldikleri bilinmektedir. 751 Talas savaşından sonra ise Arap-Türk ilişkileri başlamış ve Türk yurtları Arapların acımasızca istilasına uğramış, yağmalanmış ve büyük katliamlar olmuştur. Horasan valisi Kuteybe bin Müslim'in şiddet uygulamaları, Türk yurtlarının zenginliği, ırkının güzelliği, savaşçı yetenekleri, ticaret yollarına hâkim olmaları, medeniyetlerinin üstünlüğü ve esarete boyun eğmemeleri dönemin Emevi halifelerini çıldırtmış ve Türkleri kesin olarak Müslüman saymamışlar, kölelikle-müminlik arasında bir seviye olan "mevali"<sup>2</sup> diye İslam fihhinde olmayan bir sınıf yaratmışlardır. Mevalî politikası, İslam'da fetih anlayışının Emevi tarafından bozulduğu yıllarda sertleşmiştir. Emeviler; fetihleri iktidar olmak ve servet biriktirmek için yapmaya başladıklarında; esir düşüp de Müslüman olan fakat Arap olmayan halka mevalî gözüyle bakmıştır. Mevâlî, terim anlamında ilk İslâmî fetihlerin ardından kendi istekleriyle Müslüman olan, çoğunluğunu doğuda İranlılar ve Türkler'in, Kuzey Afrika ve Endülüs'te Berberîler'in, Mısır'da Kıbtîler'in oluşturduğu gayri Arap Müslümanları ifade etmek üzere Emeviler'in kullandığı politik bir sıfattır.

Diyar-ı Rum yani Anadolu o dönemlerde Bizans İmparatorluğunun sınırları içinde yer alıyordu. 8.yy itibaren Bizans imparatorluğu kuzeyden gelen çeşitli Türk boylarının istilasına uğradı ve onlarla sık sık savaşmak zorunda kaldı. VII. yüzyıldan XI. yüzyılın ilk çeyreğine kadar eyaletlerden gelen birlikler Bizans ordusunun asıl gücünü oluştururken bu tarihten sonra meydana gelen gelişmeler sonucunda sayıları hızla artan ücretli askerlerin ön plana çıktığı görülmektedir. İmparatorluk ordusunda ücretli asker olarak görev yapan çeşitli boylara mensup Türk topluluklarının Bizans hizmetine girmesi değişik yollarla olmuştur. İmparatorluğun Trakya'daki arazilerini yağmalayan Peçenek, Kuman ve Uzlar<sup>3</sup> askerî güç kullanarak durduramayan Bizans yönetimi genellikle arazi, para ve değerli hediyeler karşılığında onları kendi hizmetine alma yoluna gitmiştir.

<sup>2</sup> İsmail Yiğit, Mevalî, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Yıl 2004, cilt 29, s; 424-426

<sup>3</sup> Yusuf Ayönü, Bizans Ordusunda Ücretli Askerler, S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi,2009, s ; 54-55

Kimi zaman da seferler sırasında esir düşenler vaftiz edildikten sonra Bizans saflarına katılmıştır. Bu ücretli askerler Romalılar zamanında görkemli şehirler olan ama 4.yy dan itibaren deprem, sivrisineek istilası, limanlarının dolması gibi doğal felaketler sonucu boşalan Batı Anadolu'daki eski Roma şehirlerine lejyoner birlikleri (paralı askerler) olarak yerleştirildiler.

Bugün Batı Anadolu'nun önemli antik kentlerinde ve ören yerlerinde Türk tamgalarının yani boy işaretlerinin bulunması yukarıda verilen tarihi gerçeklerle örtüşmektedir. Hierapolis (**Pamukkale**), Laodikya ( **Goncalı** ), Aphrodisias (**Karacasu**), Efes (**Selçuk**) ve Milet (**Yenihisar**) ve vb. yüzlerce antik kentlerdeki tapınaklarda, tiyatrolarda, meclis binalarında “**Tengri**” ve boy tamgaları vardır. Bizans imparatorluğu tarafından aileleri ile birlikte bu kentlere yerleştirilen ve lejyoner birlikler olarak kullanılan Türklerin belleklerindeki “ **Türk** “ kültür kodları taşlara kazınarak gelecek kuşaklara mesaj olarak bırakılmıştır. Kuşadası'na sadece 15 km uzaklıktaki Efes ören yerinin her tarafında bu tamgaları görmemiz mümkündür. Yanı başındaki bir eski bir Roma kentinin her yerinde Türk izleri olan Kuşadası ise elbette Türk varlığından haberdar olmuş ve etkilenmiştir. Maalesef bu izler Türk olmayan arkeologlar tarafından ya anlaşılamamış ya da kasıtlı olarak Türk varlığını yok sayarak Yunan ve Roma medeniyetinin sembolleri diye kapatılmaya çalışılmıştır. Efes ve Kuşadası arasında mutlaka etkileşim olmuştur, en azından ticaret yapmak amacıyla çeşitli pazarlar kurulmuş ve mal alış-verişi yapılmıştır.

8.yy ikinci yarısından itibaren Abbasiler, İslam aleminin yönetimlerini ele aldılar ve Abbasi ordularının içerisinde Müslüman olmuş ve “ Gulam “ adı verilen Türk komutan ve askerlerini görmekteyiz. 9.ve 10.yy da ise Müslüman Türk Toplulukları başta Türkistan, İran, Suriye ve Mısır'da çeşitli devletler kurdular ve Diyar-ı Rum bölgesini ele geçirmek istediler. Araplar zaten Bizans şehirlerini uzun süre ellerinde tutamadılar ve bir süre sonra İslam alemindeki güçleri zayıfladı ve iktidarlarını Türklere bırakmak zorunda kaldılar. Türkistan bölgesinde Hoca Ahmet Yesevi ile başlayan diyar-ı Rum'a yerleşme ve yeni bir medeniyet inşa etme ülküsü Müslüman Türk boylarını hızla Anadolu içlerine yönlendirdi.

Malazgirt Meydan Muharebesinden önce Türkler Diyar-ı Rum'u ele geçirmek ve orada yeni bir medeniyet inşa etmek istiyorlardı. 1018'de başlayan Anadolu akınları Selçuklu Devleti'nin kurulmasından sonra düzenli ordular tarafından icra edildi. Anadolu'nun fethini bizzat yöneten Tuğrul Bey, Selçuklu prens ve başbuğlarını buraya sevk ederek Türk yerleşimini açtı. 1048 Pasinler zaferi ardından Erzurum, Erzincan, Sivas ve Malatya gibi önemli şehirler fethedildi. 1071 Malazgirt zaferinden sonra ise bağımsız Türk devletleri kurulmaya başladı. Erzurum merkezli Saltuklular, Erzincan merkezli Mengücekliler, Diyarbakır merkezli Yinallılar/Artuklular, Sivas merkezli Danişmentliler gibi Türk beylikleri Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da hâkimiyetlerini ilan ettiler.

Batı Anadolu'da ise İznik'i fetheden Kutalmışoğlu Süleyman Şah Türkiye Selçuklu Devletini kurdu. Batı Anadolu sınırlarında kurulan beyliklerden birisi de Çaka/Çakan Bey tarafından İzmir bölgesinde kuruldu. Komnena'nın kaydına göre, vaktiyle Anadolu'da akınlar yapan ve kahramanca savaş yapan bir genç olduğunu fakat tecrübesizliğinin kurbanı olduğunu Aleksandros Kabalikos/Kabalika tarafından esir edildiğini, sonra da Botaniates'e sunulduğu bundan sonra da asalet, rütbe ve zengin hediyelere nail olduğu ifade edilmektedir.<sup>4</sup>

Çakabey daha 11. yüzyılın ikinci yarısında Bizans İmparatorluğu topraklarını Türk ülkesi hâline getirmeyi tasarlaması, gayesine ulaşmak için önce Bizans deniz gücünün kırılmasını kavraması, bu sebeple tarihte ilk açık deniz Türk donanmasını inşa ettirmesi ve nihayet diğer Türk siyasi kuruluşlarıyla bağlantı kurması gibi yüksek siyasi ve askeri görüş sahibi olarak büyük önem taşımaktadır. Çakabey, Aleksios I. Komnenos'un tahta geçtiği bir sırada kaçarak Adalar Denizi sahillerine geldi. Anadolu'nun batı kıyılarına gelen Türkmenlerden bir ordu kurdu. Bu ordu ile İzmir'i ele geçirdi. İç-Ege ve Adalar Denizi kıyılarında yerleşen Türkleri bir araya getirdi. Esir olarak bulunduğu sıralarda Bizans'ta kazandığı deneyim sayesinde kuvvetli bir donanma oluşturdu.

Batı Anadolu bölgesinin ve bilhassa İzmir, Selçuk ve Kuşadası'nın Türkleşmesinde, Türk Denizciliğinin kurucusu kabul edilen ve İzmir'de bir Türk beyliği kurarak 15 yıldan fazla hüküm süren **Çaka Bey** 'in emeği büyüktür. Kaynaklarda Çaka ve son araştırmalarda ise **Çakan** olarak adlandırılan bu Türk beyi Oğuzların Çavuldur boyuna mensuptur ve Anadolu'yu baştan-başa fetheden Türk başbuğlarından biridir. Türkmen kuvvetlerinin başına geçen Çakabey, Balkanlardaki Peçeneklerle anlaşarak İzmir'i ele geçirip burada bir Türk beyliği kurar. Rum ustaların yardımıyla kısa sürede büyük bir donanma tesis eder ve sırasıyla, Urla, Foça, Çeşme ve Ayasuluk (Selçuk ) şehirlerini ele geçirir. Dönemin Selçuklu Sultanı 1. Kılıçaslan'a kızını vererek sultanın kayınpederi olur. Çaka beyin amacı çok büyüktür ve bundan sonra Ege denizindeki Midilli, Sakız, Samos ve Rodos adalarını ele geçirir. Çaka beyin güçlenmesini ve İzmir'i feth etmesini hazmedemeyen köhne Bizans yine klasik oyunlara başvurur ve Kılıçaslan'ı kışkırtarak iki Türk hakanını karşı karşıya getirir. Sultan Kılıçaslan'la görüşmeye giden Emir Çaka ziyafet sofrasında bizzat sultanın aniden kılıç çekmesi ile öldürülür.<sup>5</sup>

1081-1096 yılları arasında Batı Anadolu'yu, Ege Adalarını kasıp kavuran, Bizans'ı ortadan kaldırmayı kafasına koyan, ilk Türk Donanmasını kuran bu büyük Türk başbuğu ve amiralinin adı nedense Kuşadası tarihinde pek geçmez ve hayat hikâyesi anlatılmaz.

<sup>4</sup> Dr. Öğretim Üyesi Ahmet Toksoy, Çakabey Bizans ve Selçuklular, Kuşadası ve Çevresi Türklük ve Türk Tarihi, Aydın 2018, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları , s 2-3

<sup>5</sup> The Alexiad of Anna Comnena, Çeviri R A Seuster, Penguin Classic, 1960, s 38; Grekçe metninden Türkçe çeviri, A. N. Kurat, Çaka Bey, s 1081–1096,

Kuşadası'nda bir ortaokula adı verilmesine rağmen resmi kaynaklarda bu büyük Türk'ten pek bahsedilmez. Kuşadası'na sadece 10 deniz mili mesafede olan ve birkaç kez fethettiği Samos adasına gelen Emir Çaka Bey mutlaka şehrimize de uğramış ve hatta burada kalarak lojistik destek sağlamıştır. Kuşadası o dönemde ormanlarla çevrili bir önemli Bizans deniz üssüdür ve adı Scala Nova (Yeni iskele ) dır. Biz yıllardır Kuşadası Türk beldesidir ve Türklerin bu şehirdeki varlığı en az bin yıldır dedik. İşte kanıtlardan biri. Emir Çaka Bey'in verdiği o büyük mücadeleyi okuduğunuzda tarihinizle gurur duyarsınız. Batı Anadolu'nun Türkleşmesinde ve ilk Türk donanmasının kurulmasında büyük emeği vardır. Öldürülmesi Türk denizciliğinin gelişmesini durdurmuş ve ancak 200 yıl sonra tekrar Türk denizciliği canlanarak Ege'ye hakim olmuştur.

Kuşadası Türk-İslam geçmişinden bugüne kadar hiç bahsedilmeyen ve üzeri örtülmek istenen bir Türk beyi daha vardır. Bu Türk beyi ise Efes'te bir devlet kuran **Tanrıvermiş**'tir. Malazgirt savaşından sadece 3 yıl sonra ve Çaka Bey Türk Devletinden 4 yıl önce kurulan bu Türk Devleti 1098 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. Efes'te **24 yıl** hüküm süren Türk hâkimiyeti Tanrıvermiş oğulları devleti adı ile tarihimizde kısaca bahsedilir. Yirmi dört yıl; binlerce yıllık tarihe sahip büyük Türk Milleti için, kısa bir süre olabilir ancak Batı Anadolu'da 11. yy da önemli bir süredir. Çeyrek asra yakın Ayasuluk (Efes) Kuşadası ve Ege Denizinde hakimiyet kurmak ve tutunmak kolay değildir. Türk varlığı bu yörede kalıcı etkiler bırakmış ve daha sonra gelenlere devlet kurmak için uygun izler bırakmıştır. Tanrıvermiş Efes Türk Devleti 1098 yılında , Birinci Haçlı Seferi sırasında I. Aleksios Komnenos komutasındaki Haçlı ve Bizans orduları tarafından oluşan büyük bir ordu ve donanma karşısında tutunamamış ve Efes'in geri alınmasıyla bu beylik yıkılmıştır. Elbette bu Türk devleti Kuşadası ve çevresini de kültürel ve siyasi bakımdan etkileyerek Türk izleri bırakmıştır.

13.yy da Anadolu'yu kasıp kavuran Moğol istilası yüzünden Moğol baskısından kaçarak Anadolu'ya gelen Türkmenler, Malazgirt savaşından sonra Türkiye topraklarında yaşayan ikinci büyük Türkmen muhaceretini başlatmışlardı. Selçuklu sultanı 1. Alaeddin Keykubat tarafından yoğunlukla ülkenin batı sınırına, Bizans ile olan uç bölgelerine yerleştirilmişlerdir. Selçuklu devletinin 1243 yılında **Kösedağ** savaşında yenilmesi ve Moğolların Anadolu üzerindeki ağır baskıları sonucu, Türkmen boyları Moğol baskısı altında yaşamak istemedikleri için ülkenin daha batısına Bizans uçlarına doğru hareket ettiler ve yerleşmeye başladılar. Burada Selçuklulara bağlı olarak hüküm süren uç beylerinin hakimiyeti altına girdiler.

1277 yılında Memluk sultanı Baybars'ın, Selçukluları İlhanlı baskısından kurtarmak için gerçekleştirdiği diyar-ı Rum seferinden

sonra Malatya bölgesinden kalkarak Kütahya dolaylarına gelen Germiyanlılar, Batı Anadolu'da Selçuklulara bağlı bir uç beyliği kurdular. Germiyanlılarından önce bu tarihlerde Batı Anadolu'da bulunan Menteşe Bey, 1280-1282 yılları arasında Karia bölgesi ile Menderes havalisini ve Aydın ilini fethetmişti. Menteşe bey ile hareket eden **Aydın Bey** ise Dandalas vadisini ve Karacasu bölgesini ele geçirmişti<sup>6</sup>. Bizans'ın topraklarını geri almak için önce İlhanlılardan yardım istemiş ve daha sonra Katalanları paralı askerler olarak ordusunda istihdam etmişti. 14.yy başlarında Sasa Bey ve Aydınolu Mehmet bey birlikte hareket ederek Bizans'ın bu toprakları geri almalarını engellemişlerdi. 1304 yılında Alaşehir önlerinde yapılan savaşı Katalanlar kazanmıştı. Bölgede yerleşik Aydınolu ve Menteşeoğulları beyliklerine bağlı Türkler sürekli Katalanlara saldırılar düzenliyorlardı. Katalanlar, bu Türk saldırısının ardından Kuşadası'nın hemen güneyindeki Ania / Kadı kalesi vasıtasıyla buldukları yerden geri çekilmeye karar verdiler. Katalanlar güçlü piyade birliğine sahip oldukları halde Kadı Kalesi'nde Türkler tarafından sıkıştırıldığından, bir çıkış yolu bulup Ephesos / Selçuk'a ulaştılar ve bölgeyi terk ettiler. Bu arada Aydınolu Mehmet Bey ile Germiyan oğlu Sasa Bey arasında bir ittifak oluşmuş ancak bu ittifak uzun ömürlü olmamıştır. 1308 yılında yapılan savaşın galibi Aydınolu Mehmet Bey olmuş, savaşta Sasa bey ölmüş ve Mehmet bey Birgi'yi fethederek **Aydınolu** beyliğini kurmuştur.

Aydınolu Mehmet beyin ölümünden sonra beyliğin başına **Gazi Umur bey** geçti. Bugünkü Aydın topraklarını da kapsayan Menderes havzasına ise Aydınolu Türkmenleri yerleşmiş ve burada güçlü bir siyasi yapı teşekkül etmişlerdi. "Aydınolu Menderes havzasına gelip yerleşmişler ve burayı Türk ve İslam kültürü ile tanıştırmışlardı. Aydınolu Türkmenlerinin boy beyi ve beyliğin kurucusu Aydın Bey'di. Aydın Bey, Germiyanolu hakimiyeti yaşamaktayken XIV. yüzyılın başlarında batıya doğru hareket etmiş ve Uşak-Denizli üzerinden Karacasu'ya gelip yerleşmişti. Bu göç bir beyliğin oluşumuna doğru yapılan bir göçtü. Aydınolu Türkmenlerinin kendi adlarına fethedip yurt edindikleri ilk topraklar Karacasu ve havalisi olmuştu.

Aydınolu beyliğinin en tanınan ve bilinen beyi Gazi Umur Bey'dir. Bölgemize damgasını vuran ve destansı bir hayat hikâyesi olan bu Türk büyüğü hicri 709 miladi 1309 yılında Mehmed Beyin ikinci oğlu olarak dünyaya gelmiş ve üç erkek –bir kız kardeşi daha vardır. Umur olan adı devlet işlerinde mahir ve başarılı için verilmiş ve kendisi de ismine layık olmak için canla-başla gayret etmiştir.

---

<sup>6</sup> Kemal Haykıran, Aydınolu beyliği zamanında Kuşadası ve çevresinde Türklük, Çakabey'den günümüze Kuşadası ve Çevresinde Türk Tarihi, ADÜ yayınları, Aydın 2018, s 11

Dönemin tarihçisi Enverî'nin düsturnâme adlı eserinde belirttiğine göre Umur Paşa adıyla anılmaktadır. İslami lakabı ise “ Bahaeddin “ idi ve dinin güzelliği anlamına gelmekteydi. Umur Paşa'nın çocukluğu ve ilk gençlik yılları yazları serin ve temiz havasıyla meşhur Ödemiş Gölcük yaylasında ve kışları ılıman iklimi olan Menderes nehri boylarında geçmiştir. Ünlü seyyah İbn Battuta 1333 yılı yazındaki ziyaretinde, Aydınolu Mehmet Bey'i Bozdağ'daki yaylağında bulmuş ve Umur Paşa'yı orda görmüştü. Umur Paşa'nın denize düşkünlüğü ve ünlü bir Türk denizcisi olmasının nedeni çocukluğunun Ödemiş Bozdağ'da bulunan Gölcük kenarında geçmiş olmasıdır. Umur Paşa'nın yetişme çağındaki su sevgisi, Gölcük'de en güzel uygulama alanı bulmuştu. Orada suyu sevdi, suyun içinde büyüdü. Sonra daha büyük suların, tuzlu suların kıyısına geldiğinde hiç de yabancılık çekmedi. Yüzme bilen, küçük kayıkları güvenle yüzdüren Hızır, Umur ve İbrahim kardeşler, büyüüp birer Beğ olduktan sonra, engin denizlere açıldılar ve büyük kayıklan, hatta kadirgaları rahatlıkla yüzdürüp, idare edebildiler.<sup>7</sup>

Bugün bir Türk şehri olan İzmir'in tarihinde Gazi Umur Paşa'nın büyük bir payı ve emeği vardır. İzmir'i fetheden ilk Türk Emir Çaka beydir ve Çaka Bey bu kadim şehirde bir tersane kurmuş idi. 1081 yılında Çaka beyin öldürülmesinden sonra İzmir haçlıların yardımı ile tekrar Bizans hâkimiyetine girmişti. İzmir'de o yıllar da yukarı kale diye bilinen bugünkü Kadife kale ve Liman çevresinde ikinci bir kale vardı. 14 yy. başlarında İzmir önlerine gelen Türklerin 1317 yılında Aydınolu Mehmet Bey önderliğinde Kadife Kaleyi tekrar ele geçirdiklerini görmekteyiz. Ancak Aydınolu Mehmet Bey Liman Kalesi'ni almayı başaramadı. Liman Kalesi'nin fethi 1327 yılında babası tarafından İzmir'in kendisine verildiği Aydınolu Gazi Umur Paşa tarafından iki buçuk yıllık bir mücadelenin ardından 1329 yılı başlarında gerçekleştirildi.<sup>8</sup>

Aydınolu Gazi Umur Paşa, İzmir'de kısa sürede büyük bir gelişme gösterecek ve bir askerî üs hâline getirdiği bu şehirde tersaneyi büyüterek hiç durmaksızın yeni yeni gemiler yaptıracaktır. O dönemde Aydınolluları tersaneyi Karataş koyunda kurmuşlardı ve tersanede büyük bir faaliyet hemen göze çarpıyordu. Bozyaka ve eski İzmir bölgeleri ise yazları serin olduğundan Türkler tarafından sayfiye yerleri olarak kullanılıyor ve büyük rağbet görüyordu. Gazi Umur Paşa kısa sürede önemli bir donanma meydana getirmiş ve çok sayıda gemi inşa ettirerek Adalar denizinde büyük bir güç olma yolunda emin adımlarla ilerlemiştir. Batı Anadolu ve özellikle Gazi Umur Paşa'nın büyük şöhreti, Orta Anadolu ve hatta Asya içlerinden pek çok Türk'ü buraya çekmektedir.

<sup>7</sup> Prof.Dr. Tuncer Baykara, Gazi Umur Paşa, Kültür Bakanlığı Yayınları Türk Büyükleri Dizisi 131, 1990 Ankara, s

<sup>8</sup> Prof. Dr. Yusuf Ayönü, İzmir'de Türk Hakimiyetinin Başlaması, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, İzmir 2009, Cilt 9 , Sayı 1, s 5-8

Bunlar “ gazâ” için koşup gelen yiğitlerdi. Dolayısıyla, derim evleriyle göçüp gelmiş olan bu Türkler, 1344’den sonra aşağı Kale yakınlarına kadar sokulacaklar ve İzmir’i Türk şehri yapmak için ter döneceklerdi.

1328’de ilk anda 8 gemilik bir güce sahip olan Gazi Umur Paşa, 1329 sonlarında, Sakız seferi için 28 gemi yaptırmıştır. Gazi Umur Paşa donanmasının 1331 Gelibolu seferinde 35 gemisi, 1332 Bodanitsae Seferinde 250 gemisi, Kulun Seferinde 170 gemisi, 1335 Monovesya Seferinde 276 gemisi, sonraki Nakşe Atina ve Adalar Deniz Seferinde 110 gemisi, 1341 Karadeniz seferinde 350 gemisi ve Rumeli seferinde 300 gemisi vardır ve Adalar Denizinden-Marmara’ya kadar olan bir bölgede donanması bir yenilmez armada haline gelmiştir. Gazi Umur Paşa’nın askerlerinden bazılarını “ beğ fermanı ” ile denizci yaptığını, bu gemilere bindirdiğini biliyoruz. Sonradan “Umurca Oğlanlarıyız” diye kendilerince üstünlük hissi duyacak olan Aydınogulları beyliğinin Türk gemicileri, biraz da zorla bu işe girişmişlerdir.<sup>9</sup> Önceleri zorlama ile denizci yapılan Türk gençleri kısa süre içerisinde Gazi Umur Paşa liderliğinde katıldıkları onlarca deniz seferleri sonunda hepsi birer usta denizci olmuşlar ve büyük tecrübeler kazanmışlardı. Gazi Umur Paşa’nın donanmasında o dönemler; 20-25 deniz eri kapasiteli çok hızlı hareket eden “ kayak “, 24-25 , 50-60 denizci kapasiteli “ kadırğa” ve 110-120 denizci alan “ Köke “ adlarıyla bilinen kürekli ve yelkenli gemileri vardı.

Gazi Umur Beyin Çakabey’den sonra Türk denizciliğini tekrar canlandırması, İzmir ve Selçuk’ta iki büyük tersaneye sahip olması, Adalar Denizinde büyük bir donanma ile Bizans ve Latinlere kök söktürmesi ve İzmir gibi Batı Anadolu kıyılarında bir Türk deniz üssünün bulunması gibi nedenlerden dolayı başı büyük bir beladaydı. Düzenlenen büyük bir haçlı ordusu 1344 de İzmir’i ele geçirdi. Bu duruma çok üzülen ve birkaç kez İzmir’i tekrar fethetmek isteyen bu büyük gazi maalesef başarılı olamadı. 1348’de Gazi Umur Bey İzmir’in tekrar haçlılardan geri alırken şehit oldu. Gazi Umur Paşa’nın şehadeti elbette askerleri ve komutanları tarafından büyük bir üzüntü ile karşılandı ve hemen liman kalesi muhasarası kaldırıldı. Askerleri onun mübarek naaşını önce Kadıfekale’ye götürdüler. Defin işlemleri için gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra Birgi’ye götürüp babaları Aydınoglu Mehmet Bey’in sağlığında yaptırdığı ve kendi adıyla anılan caminin önündeki türbede babasının yanına defnettiler. Düstürnâme’de Gazi Umur Paşa’nın yirmi bir yıl gazâda bulunduğu, bu süre içinde yirmi altı sefer yaptığı, vefatında sadece otuz dokuz yaşında olduğu belirtilir.<sup>10</sup>

<sup>9</sup> Prof. Tuncer Baykara, a.g.e. e. s 35-36

<sup>10</sup> Feridun Emecen, Gazi Umur Bey, TD Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2012, Cilt 42 , s 157-159



Gazi Umur Bey, 1327'den 1348'e kadar, 21 yıl, Anadolu'da Adalar Denizi'nde, sonraki yüzyıllara da etki yapacak faaliyette bulunmuştur. Onun adını ölümsüzleştiren özelliği, bizzat hücum ederek şehid düşmesidir. Türk Beylerinin, askerlerinin başında, onlarla birlikte ölümü hiçe saydıklarının en açık ve güzel örneklerinden birisidir. Döneminde Kuşadası ve civarı Türkleşmesinde büyük yararlıkları olmuştur.

Gazi Umur beyin şehadetinden sonra beyliğin başına geçen Ayasuluk (Selçuk) Emiri Hızır Bey, Latinlerle imzaladığı 18 Ağustos 1348 Hızır bey Ahidnamesi adı verilen antlaşmayla Aydınoğulları Beyliği'nin gümrüğünün yarısını Latinlere bıraktı ve donanmasını Ege Denizi'nde hareketsiz tutmayı kabul etti. Bu antlaşma her yönüyle beyliğin zararına olduğundan, kısa zamanda Aydınoğulları Beyliği zayıflamaya başladı. Hızır Bey'in 1360 yılında ölümü üzerine tahta geçen İsa Bey antlaşmayı yeniledi ve Osmanlılarla iyi geçinmeye çalıştı. Osmanlı Devleti'nin giriştiği Kosova Seferi'ne, Saruhanoğlu ile katılan İsa Bey, ordunun sol kanadında görev yaptı. Yıldırım Bayezit, 1390'da Anadolu beyliklerini bir bayrak altında toplamaya başlayınca Karamanoğulları'nın kışkırtmasıyla Osmanlı Devleti'ne cephe alan İsa Bey, Yıldırım Bayezid'in Bizanslıların elinde bulunan Alaşehir'e girmesinden sonra, Aydın'da onu saygıyla karşıladı. Bu yüzden Yıldırım Bayezit kendisinden Tire'de oturmasını ve beyliğin yönetimini sürdürmesini istedi, öteki toprakları da Osmanlı Devleti'ne bağladı. 1390 yılı Kuşadası ve çevresinin Osmanlı devletinin buyruğu altına girme tarihidir.

İsa Bey'in ölümünden sonra, Aydınoğulları Beyliği'nde iç çekişmeler arttı. 1402 Ankara savaşından sonra Timur'un kuşatmasından beyliğin yönetimi İsa Bey'in oğlu Musa Bey ile II. Umur Bey'e verildi. Musa Bey'in 1403'te ölümü üzerine II. Umur Bey, Ayasuluk 'ta tek başına devleti yönetmeye çalıştı. Bundan sonra yönetime gelen Cüneyt bey Osmanlı beyliği bazen iyi bazende kötü bir siyaset izlemeye başladı. Bu arada Osmanlı devletinde Timur yenilgisi sonrası Fetret devri başlamış ve şehzadeler birbirleri ile savaşılmaya başlamışlardı. Kısa bir süre sonra Çelebi Mehmet'in Musa Çelebi'yi yenip Osmanlı devletinin yeni padişahı oldu. 1413 yılında Kuşadası ve çevresi Osmanlı hakimiyetine ikinci defa tabi olmuştur.

1410-1413 yılları arası Tire-Kuşadası-Sakız hattı tarihin önemli olaylarından biri olan Şeyh Bedreddin ve halifelerinin faaliyetlerine ve isyana şahit olmuştur. Şeyh Bedreddin dönemi Türk Birliğinin yeniden sağlandığı ve Timur etkisinin dağılmaya başladığı bir zamanda cereyan etmiştir. 1410 yılında Çelebi Mehmet Osmanlı tahtına sultan olarak geçmeyi başarmış ve Osmanlı devleti Türk

birliğini yeniden tesis etmeye doğru adımlar atılmıştı. Aynı yılda ise Şeyh Bedreddin Musa Çelebinin kazaskeri olarak görev yapmaya başlamış ancak bu görevi sadece iki yıl sürmüştü.<sup>11</sup> 1413 yılında ise Çelebi Mehmet , kardeşi Musa Çelebi'yi tahttan indirmiş ve duruma hakim olmuştu.

1413 senesinde Çelebi Mehmed'in rakipsiz olarak Osmanlı tahtına oturmasının hemen ardından Şeyh Bedreddin'i İznik'te göz hapsine zorlaması kardeşi Musa Çelebi'nin kadrosunu tasfiye etme ve kontrol altında tutma girişimidir.<sup>12</sup> Çelebi Mehmet 1413 yılında Aydınolu Cüneyt beyi ortadan kaldırıp Türk birliğini yeniden sağlamak için Küçük Menderes havzasına bir sefer düzenledi ve bu seferin sonunda Aydınolu beyliği toprakları Osmanlı'ya katıldı. Kuşadası ve Selçuk bölgeleri de bu tarihte Osmanlı egemenliğine tekrar dahil oldu.

1415 yılı başlarında isyan ilk önce Karaburun bölgesinde başladı. Sakız Adası ,Sisam Adası ve Ayasuluğ'da da kayda değer bir hareketlik yaşanmaktaydı. Bu bölgeler Şeyh Bedreddin'in vaktiyle ilişkiler kurduğu ve bağlantılarının olduğu yerlerdi. Fakat isyan sürecinde bu noktaları birbiriyle bağlantılı hale getiren ve organize den kişi Şeyh Bedreddin değil onun adını kullanarak faaliyet gösteren Börklüce Mustafa idi.<sup>13</sup> Önce Karaburun çevresinde Börklüce 'nin bir isyan girişiminde bulunması hemen ardından da Torlak Kemal öncülüğünde Aydın çevresinde ikinci bir isyanı başlamıştı. Bütün bu gelişmeler olurken Şeyh Bedreddin bunların uzağında başka bir yaşam sürmekteydi.

1415 yılının sonunda başlayan isyan uzun bir müddet devam etmiş Aydın İli valisi olan Kamil Paşa'nın askerleri isyanı bastırmakta kifayetsiz kalmışlar isyan, bu başarı üzerine daha da yayılma imkânı bulmuştu.<sup>32</sup> En nihayetinde Osmanlı sarayından Baş Vezir Bayezid Paşa kalabalık bir ordu ile gelmiş onun da üstüne Şehzade Murad da saltanat ordusu ile bölgeye gelmiş ve isyan kanlı bir biçimde bastırılmıştı. Börklüce Mustafa yakalanıp Ayasuluğ'da idam edilmişti.<sup>14</sup> Bu durumu öğrenen şeyh Bedreddin göz hapsinde tutulduğu İznik'ten hemen ayrılmış ve Balkanlara doğru hareket etmiş ve bugünkü Bulgaristan sınırları içindeki Deliorman bölgesine varmıştı.

Asıl amacı Kırım bölgesine kaçıp orada canını kurtarmak olan Şeyh Bedreddin bu amacına ulaşmadan Osmanlı ordusu tarafından yakalandı ve Serez'de bulunan Çelebi Mehmet'in huzuruna çıkarıldı. Burada mahkemesi yapılan Şeyh Bedreddin hakkında idam fermanı verilmişti. Kendisi de bir şeyhülislam olan Şeyh'e Çelebi Mehmet kendisi hakkında hüküm vermesini ister o da akan bu kadar kanın ve çıkan fitnenin mesulü olduğunu kabul ederek katlinin vacip

<sup>11</sup>İdris-i Bitlisi, Heşt Behişt 7. Ketibe, Nşr. Muhammed İbrahim Yıldırım, Ankara 2013, s. 255; Hoca Sadeddin Efendi Tacü't-Tevarih, nşr. İsmet Parmaksızoğlu, c. I, Ankara 1999, s. 362.

<sup>12</sup> Âşık Paşazade, Tevârih-i Ali Osman, yayınlayan . Nihal Atsız, İstanbul 1961, s.92.

<sup>13</sup> Ramazan Kemal Haykıran, Kurt mu ? Kuzu mu ? Şeyh Bedreddin İsyani Üzerine Bazı Düşünceler, yeni Fikir Dergisi, Yıl 8 Sayı 18, Aydın Temmuz 2017, s 15

<sup>14</sup> Ramazan Kemal Haykıran, a. g. e. s 16

olduğunu ifade etmektedir. Bu konuşmadan sonrada 1416 senesinde Serez’de Şeyh Bedreddin idam edilmiş ve isyan böylece bastırılmıştı.<sup>15</sup> Şeyh Bedreddin ile Kuşadası’nın ilgisi ile kendisi değil müritlerinden Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal’in Sakız-Kuşadası hattında çok sık hareketlenmeleri, taraftar toplamaları ve bu bölgenin ormanlık olması nedeniyle Osmanlı askerlerinden kaçmaları ve saklanmalarıdır.

Şeyh Bedreddin isyanı bastırılırken Sakız-Tire-Manisa hattında Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal’in müritleri olan binlerce Türk dervişi Beyazid paşa tarafından öldürülmüş ve kelleleri ağaç dallarına ibret olarak asılmıştı. Başsız olan vücutlar ise çeşitli yerlere gömülmüşlerdi. Bu hattın olduğu yerlerde “ Kesikbaş mezarlıkları “ diye halk arasında bilinen mezarlıklar vardı. Bunlardan birisinin de Kuşadası Dağ mahallesinin ucunda sonradan Cevraki Mezarlığı diye bilinen yerin hemen yakınında idi. Biraz ilerisinde ise Kuşadası halkının “ Sakız Dede “ olarak tanımladığı bir türbe vardır. Son yıllarda bu türbenin “ Börklüce Mustafa” ya ait olduğu iddia edilmektedir. Bu türbe hakkında yeterli bilgi mevcut olmadığından bu mezarda yatan kişinin Börklüce Mustafa olup-olmadığı net değildir.

Çelebi Mehmet’in ölümünden sonra tahta geçen oğlu II. Murat döneminin ilk yıllarında ortaya çıkan olaylarda Düzmece Mustafa ‘nın yanına geçen Cüneyt Bey, ona vezirlik yapmaya başladıysa da II. Murat, Aydın Beyliği’ni kendisine vereceğini söyleyerek onu, Düzmece Mustafa’dan ayırdı. 1422’de birkaç adamıyla İzmir’e gelen Cüneyt Bey, Urla Yarımadası’nda toplanan yandaşlarıyla Aydınoğlu Mustafa’yı ortadan kaldırarak, eski topraklarına yeniden kavuştu. II. Murat ordusuyla birlikte İzmir üzerine yürüdü, Cüneyt bey ve oğlu yenilerek idam edildi ve Aydınoğlu beyliği böylece sona erdi.

1444-1533 yılları arası Kuşadası ve çevresinin tarihi olayları hakkında pek Osmanlı arşivlerinde bir-iki tahrir defterleri kayıtlarından başka kayda değer bir bilgi şu ana kadar yoktur. Başbakanlık Osmanlı arşiv belgelerinde Kuşadası’nın bulunduğu yörenin dahil olduğu Sığıla Sancağı ve Aydın sancağının Ayasuluğ kazasında ilki 1451 tarihli tahrir defterinde kayıtlıdır ancak bu Osmanlı arşivlerinde yapılacak bir kapsamlı çalışma ile değişebilir ve yeni bilgiler elde edilebilir. Bu dönem Bizans’ın başkenti Konstantinopolis’in fethi, Osmanlı’nın imparatorluğu yükselişi, Fatih Sultan Mehmet’in Karamanlı Beyliğini ortadan kaldırması, Rum-Pontus ve Kırım bölgelerinin Osmanlı’ya iltihak ettiği dönemlerdir.

1533 yılında Osmanlı tahtında Kanuni lakabıyla tanınan 1. Süleyman oturmaktadır. Bu yıl Akdeniz’de Cezayir sultanı diye ünlenen ve Venedik-Ceneviz denizcilerinin korkulu rüyası olan Hızır Reis Osmanlı devlet hizmetine girmiştir. Avrupalı denizciler tarafından “ Barbaros “ olarak tanınan Hızır Reis, Osmanlı hizmetine tabi olmuş ve Cezayir gibi bir ülkeyi Osmanlı idaresine vermişti.

---

<sup>15</sup> İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu , 2015 c. I, s. 352.

Cihan padişahı Kanuni sultan Süleyman ise ona şanına yakışır bir cömertlikte bulunmuş ve daha sonra “ Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti “ diğer adıyla meşhur “ Kaptan paşa eyaletini “ vermiş ve Osmanlı deniz kuvvetlerinin başına atamıştı. Meşhur denizci Hızır reis kaptan-ı derya olarak görev yapmaya başlamış ve Kanuni ona aynı zamanda “ dinin hayırlısı “ anlamına gelen “ **Hayreddin**” adını da vermişti. Osmanlı kayıtlarında Hızır Hayreddin Paşa adıyla bilinen, halk arasında Barbaros olarak tanınan bu büyük Türk amirali 1534 yılında Gelibolu’dan, Kuşadası’nın da içinde yer aldığı sığla sancağı ile birlikte Cezayir’de dahil büyük bir eyaletin de beylerbeyi yani genel valisi idi. Osmanlı imparatorluğunun en azametli ve kudretli bir dönemi olan Kanuni devrinin 1534 yılında mevcut 34 eyalete fethedilen Budin ve Barbaros’un getirdiği Cezayir de dahil edilerek iki yeni eyalet daha ihdas edildi ve eyalet sayısı 36 ya yükseltilerek yeni bir idari taksimat yapıldı.

Osmanlı imparatorluğu Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarına yayılmış bulunan büyük bir devlettir. Hem Rumeli hem de Anadolu, “*üç tuğlu paşalar*”ın idaresinde eyaletlere ayrılmış, eyaletler de, iki tuğlu paşaların idaresinde, “*liva*” veya “*sancak*” adıyla bölünmüştür. Pasa makamının bulunduğu sancak, “*Pasa Sancağı*” adıyla anılmaktadır. Livalar, ulema sınıfından kadıların idaresinde bulunan “*kadılık*” veya “*kazalara*”, kazalar da nahiyelere ayrılmıştır. Özetle, Osmanlı idaresindeki topraklar aşağıdan yukarıya doğru sıralarsak, köy, kaza, sancak ve beylerbeylik şeklinde bir idarî taksimata tâbi tutulmuştur.<sup>16</sup>

1534 yılında Hızır Hayreddin, Kanuni Sultan Süleyman tarafından saraya davet edilmiş, kendisine paşalık ünvanı verilmiş, beylerbeyi rütbesi ile taltif edilmiş ve Osmanlı donanmasının komutanı olmuştu. Hızır Hayreddin Paşa’ya aynı zamanda yeni kurulan Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti temlik olarak verilmişti. Bu eyaletin ilk beylerbeyi Hızır Hayreddin Paşa’dır ve ondan sonra gelen her kaptan-ı derya 19.yy başlarına kadar uzun bir süre bu eyaletin beylerbeyi olarak görev yapmıştır. Yeni şartlar ve ihtiyaçlar nedeniyle oluşturulan Cezayir- i Bahr- i Sefid Eyaleti’nin merkezi *Gelibolu livası* idi. Anadolu Beylerbeyliğinden Kocaeli, Sığla, Biga, Rumeli Beylerbeyliğinden Eğriboz, İnebahtı, Mezistre, Karlieli ve Midilli sancakları alınmak suretiyle yeni eyalet teşkil edildi. Kaptan Pasa Eyaleti’nin hudutları çeşitli nedenlerden dolayı zamanla değişti. İmparatorluğun en azametli devrinde, Kaptan Pasa Eyaleti Doğu Akdeniz’de, İskenderun Körfezi’nden Cezayir-i Garb’a kadar bütün Akdeniz kıyılarını kapsamakta idi.<sup>17</sup>

1534 yılında Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaletine dâhil olan Sığla sancağının bir karyesi (köyü) olan Kuşadası; İne adıyla anılan henüz yerleşime yani iskâna açılmamış küçük bir yerdi. Osmanlı kayıtlarından da anlaşıldığı gibi Kuşadası’na küçük bir iskele yapılmıştır.

<sup>16</sup> Dr. Ayhan Afşin Ünal, 16.ve 17.yy da Cezayir-i Bahri Sefid (Akdeniz-Ege Adaları) Ya Da Kaptan Paşa Eyaleti, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı : 12 Yıl : 2002 s 252

<sup>17</sup> Dr. Ayhan Afşin Ünal, 16.ve 17.yy da Cezayir-i Bahri Sefid, a. g. e, s 253

Hızır Hayreddin Paşa tarafından bir palanga (küçük bir kale ) ve gözetleme kulesi inşa edilmişti. Bugün Küçük ada olarak bilinen Osmanlı kalesinin ilk nüvesi bir gözetleme kulesinden ibaretti. II. Selim döneminde Kıbrıs 1571 de fethedildi ve 1600 yılına kadar Kuşadası'nın da dahil olduğu bölge devamlı olarak donanma tarafından korundu ve kıyılarda küçük gemi yapım tezgahları yaptırıldı. Küçük bir palanga halindeki Küçük ada ise 1600 yılında Cerrah Mehmet Paşa tarafından bir kale görünümündeki han yaptırılmak suretiyle daha korunaklı bir liman olarak kullanılmaya başlandı.

Kuşadası'nın bir yerleşim merkezi olarak iskâna açılması ise 1613-1618 yılları arasında olmuştur. Bu tarihler aynı zamanda Kuşadası'nın Osmanlı tabiri ile "şenlendirilmesi" amacıyla dönemin kaptan-ı deryası Öküz Mehmet Paşa'ya vergileri de dâhil her şeyi ile verilmesidir. Devrin padişahı 1. Ahmet bir fermanla Öküz Mehmet Paşa'ya Balat'ı, Kuşadası'nı ve Ayasuluk'u (Selçuk ) hudutlarına kadar vermiş, burasını iskâna açmasını ve mamur etmesini istemişti. Kuşadası'nın banisi olan Öküz nam lakaplı Mehmet Paşa hem kaptan-ı derya hem de Osmanlı sadrazamı olarak görev yapan Türk kökenli değerli bir devlet adamıdır. Konuyu daha iyi anlayabilmek ve Kuşadası'nın küçük bir köy iken 40-50 yıl içinde nasıl büyük bir liman kenti olmasının önemi bu büyük zatın hayat hikayesini kısaca bilmek ve yaptığı işin ne olduğunu öğrenmek ile anlam kazanır.

Öküz Mehmet Paşa, 1550 yılında İstanbul Karagümrük'te doğmuştur. Babası Kara Ali adında bir öküz nalbandı<sup>18</sup> olduğundan kendisine "Öküz", ayrıca esmerliğinden ötürü "Kara", Mısır'daki asi kölemenleri tepelemesi nedeniyle de "kul kıran", Sultan I. Ahmet'in yedi yaşındaki kızı Gevherhan Sultan ile evlendiği için "Damat " lakaplarını almıştır. Fakat en yaygın lakabı "Öküz"dür.<sup>19</sup> İstanbul'un fethinden sonra Aksaray ve civarından İstanbul'a getirilen Anadolu insanından olan Ulukışlalı Ali oğlu Mehmet 1567 senesinde Enderun-u Hümayuna Has oda ağalarından biri olarak alınmış, saraydan yetişmiş, içkiler kethüdası, silahtar olmuş 1607 senesinin nisan ayında vezirlik payesi ile deniz yoluyla İskenderiye 'ye giderek Mısır'a vali (beylerbeyi) olmuştur. Orada kendisini halka sevdirek, Kahire de imar hareketlerine girişmiş, Mısırlı askerleri asi Kalenderoğlu' na karşı Kuyucu Murat Paşa' nın hizmetine göndermiştir. Oradaki bu askeri isyanı bir kaç bin askeri öldürtmek suretiyle bastırılmış olduğundan ve o zamanlar askere de " kul " denildiğinden bu kez de kendisine "Kul Kıran" ismi takılmıştır.<sup>20</sup>

1611 de Mısır Valiliğinden azledilerek İstanbul'a dönmüş ve oradaki hizmetlerine karşılık olmak üzere kendisine Gevherhan Sultan verilerek saraya "Damat " yapılmıştır. 13 Haziran 1612 de Kaptan-ı Derya Öküz Mehmet Paşa ile sultanın düğünleri hemen hemen eşine az rastlanır bir debdebe ile yapılmıştır.

<sup>18</sup> Ord. Prof. Dr. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Vezir-i azamları, Osmanlı Tarihi , 2011, Cilt III , 2.kısım , s 367

<sup>19</sup> Zuhuri Danışman, , Öküz Mehmet Paşa, Naima Tarihi, İstanbul 1968 Zuhuri Danışman Yayınevi , Cilt 2 Sayfa: 723/724

<sup>20</sup> Öküz Mehmet Paşa, İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, Tercüman Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş. İstanbul 1984, Cilt 4, S 723-724

Gerek gelinin çeyizi, gerekse gelin alayı çok göz kamaştırıcı olmuştur.<sup>21</sup> Aynı zamanda Kaptan-ı Derya olan paşa, Kaptan-ı Deryalığı sırasında Osmanlı kıyılarına saldıran Malta ve Floransa filolarını perişan etmiştir. Avrupa Devletleri ile işbirliği yapan Dürzi-i Emiri Maanoğlu Fahreddin 'i yenilgiye uğratarak emir ve komutası altına aldı. Ancak donanmadan ayırdığı on kadırgalık filonun Sisam adası civarında Floransa filosuna yenilmesi üzerine görevinden azledildi. İstanbul'da Sadaret Kaymakamlığına getirildi. 1613 te ikinci vezirliğe, 1614 te senesinde, Nasuh Paşa'nın idamı üzerine 17 Ekim 1614 te ikinci kez Sadrazamlığa getirildi. Orduyu disipline sokmağa çalıştı, başboşlarla, zorbaları İstanbul'dan uzaklaştırdı. İran Şahı Abbas'ın Gürcistan'a asker sevk ederek, göndermesi gereken 200 yük ipek mahsulünü yollamaması üzerine düzenlenen sefere çıktı.

1615 yılı baharında Halep e gelebildi, işte bu sefer sırasında Ulukışla mevkiinde bir kışla yapılmasına karar verdiği söylenmektedir ancak ertesi yıl İran üzerine yürüyebilen ve İran ordusunu yenen Mehmet Paşa, Revan Kalesini kuşattı, fakat İranlılarla anlaşmaya varıldı . 200 yerine 100 yük ipek haracına razı olundu. Saray nedimlerinin etkisindeki Sultan I. Ahmet, Revan' nın alınamamasını Paşa'nın bir ihmali gibi görerek, onu Sadarettten azlederek Sadrazam olan Halil Paşa 'ya danışman yaptı. Böylece 17 Ekim 1614 te başlayan ilk sadrazamlığı 17 Kasım 1616 da sona ermiş oldu. Padişah II. Osman'ın tahta çıkması üzerine önce sadaret kaymakamlığına daha sonra da 18 ocak 1619 da İran'la barış sağlanınca ikinci kez sadrazamlığa getirilmiştir. Bu kez de padişahın desteklediği Güzelce Ali paşa ile çatışınca 23 Kasım/Aralık 1619 da yeniden görevinden azledilmiştir.<sup>22</sup>

1.Ahmet'den sonra padişah olan Sultan II. Osman, Öküz Mehmet Paşa'yı 1619 yılı Aralık ayında Halep Valiliğine gönderdi. Paşa, Halep'e sürgüne giderken 30.000 altında vermeye mecbur bırakıldı. Mallarına ve tüm parasına daha sonra el konulmuştur. Fakir bir halde Halep'te ölerken kale surları dışındaki yüksek bir dağın üzerinde merhum Şeyh Ebubekir tekkesinde (zaviyesinde) kendisinin yaptırdığı türbeye gömülmüştür. Ali isimli bir oğlu ile Ayşe adında bir kızı vardır. Ahfadı (soyu) günümüze kadar gelmiştir. Sadaret makamında orta derecede iktidara sahip, çok terbiyeli, ince ve akıllı, çelebi tavırlı olan paşa aynı zamanda Mevlevi'dir. Mehmet Paşa, vakur ve ciddidir. Devlet hizmetlerinde doğruluğu, hakşinaslığı, cesareti ve cömertliği ile tanınmıştır.

Kuşadası'nın banisi yani burayı iskana açan ve şenlendiren kişinin Öküz Mehmet Paşa olduğunu daha önce söylemiştik. Öküz Mehmet Paşa Kuşadası'nın bugün şehir olarak tanınmasında büyük bir pay sahibidir. Ufku geniş, ileri görüşlü, ticareti çok iyi bilen ve

<sup>21</sup> Öküz Mehmet Paşa, Osmanlı Meşhurları , Altın Kitaplar Ansiklopedisi, Cilt I , Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1957/1958

<sup>22</sup> Yılmaz Öztuna , Öküz Mehmet Paşa, Büyük Osmanlı Tarih Ansiklopedisi, Ötüken Neşriyat İstanbul 1992, Cilt:2 Sayfa:586.

Mısır'da bu işi en iyi şekilde uygulayan bir Osmanlı devlet adamıdır. Kuşadası ve çevresinin ciddi biçimde iskân edilmesi, yani canlı bir yerleşim yeri olarak ortaya çıkması, bu bölgenin Öküz Mehmed Paşa'ya temlik edilmesinden sonradır. Osmanlı padişahları I. Ahmet ve Genç Osman tarafından Öküz Mehmed Paşa'ya mülk olarak verilen bu bölgenin tüm gelirleri (vergiler, tüm coğrafyası, iskele, gümrük, evler, kale, cami, kule, vs.) daha sonra vakfa dönüştürülmüştür ki, *Öküz Mehmed Paşa Evkafı* olarak isimlendirilen bu vakıf sayesinde bugünkü Kuşadası şehri ortaya çıkmıştır. On yedinci yüzyılda İstanbul ile Mısır arasında işleyen deniz hac yolu, bu bölgeye (Kuşadası) stratejik bir önem kazandırmıştır. Zira bu bölge Mekke ve Medine'ye hacı adayları götüren hac gemilerinin mola verdikleri, bu yüzden de Hristiyan korsanların baskın yaptıkları bir bölge haline gelmiştir. Bu bölgenin, Öküz Mehmed Paşa'ya temlik edilmesinin asli nedeni de, hacca gelip-giden Müslümanların bu bölgede güvenliklerinin sağlanmasıdır.

Daha önceki temlikler ile bu bölgede askeri güvenliğin sağlanmadığı anlaşılıyor. On yedinci yüzyıl devlet adamlarından, aynı zamanda mizah sahibi de olan Öküz Mehmed Paşa, ilk askeri tedbir olarak, burada bir kule yaptırmıştır.<sup>23</sup> Bu kule ile Hristiyan korsanların gözetlenmesi hedeflenmiştir. Kulenin yapımından sonra kalenin yapımına başlanmıştır. Kuşadası Sur içinde, değirmenler, han (Kurşunlu han), evler, meydan, hububat depoları, cami, çeşmeler gibi klasik Osmanlı sivil binalar inşa edilmeye başlanmıştır. Öküz Mehmed Paşa Vakfı tarafından maddeten desteklenen tüm bu inşa faaliyetleri, Osmanlı iskân ve şenletme siyasetinin bir ürünüdür.

Bugün Kaleiçi cami olarak bilinen bu cami kitabesinde 1618 tarihi yazılıdır. 1613 yılında başlayan iskân ve imar hareketlerinin ilk faaliyeti külliye yaptırmak olmuştur. Öküz Mehmet Paşa külliyesinin merkezi olarak bir Cuma Camisi inşa ettirmek istemiş ve caminin etrafında külliyesinin diğer binaları tamamlanmıştır. Bugün camide görülen tarih olan 1618 Mehmet Paşa'nın külliyesini tamamladığı tarih olmalıdır. Bilindiği gibi, hacca giden-dönen Müslümanların Cuma namazını kılacakları bir Cuma Camiinin olması gerekir. Kuşadası'nda mevcut Öküz Mehmed Paşa Camiinden sonra hacıların veya hacı adaylarının Cuma namazı kılacakları yegâne Cuma Camii, Rodos'taki Süleymaniye Camiidir ki, bu durum bu camii kitabesinde özellikle belirtilmiştir.<sup>24</sup> Kuşadası limanının, on yedinci yüzyılda, hac gemilerinin yanaşması için uygun bir ortama sahip olduğu keşfedilmiş ve ayrıca Kuşadası'nın Sakız şehriyle de ticari bağlantısının olabileceği kanaatine varılmıştır. Bu nedenle, Öküz Mehmed Paşa, Sakız adasında da bir kiliseyi satın alarak, Cuma Camisi haline getirdi.

<sup>23</sup> Prof. Dr. Mehmet Akif Erdoğan, Kuşadası'nın Kurulmasında ve Gelişmesinde Öküz Mehmet Paşa Vakfının Rolü, Çakabey'den Günümüze Kuşadası ve Çevresinde Türk Tarihi, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları No 61, Aydın 2018, s. 28

<sup>24</sup> Prof. Dr. Mehmet Akif Erdoğan, a. g. e. s. 29

Kuşadası'nda 1613-1618 hatta 1620'lere kadar süren büyük bir imar faaliyeti vardır. Külliye'nin yapımından sonra Kuşadası bir cazibe merkezi haline gelmeye başlamış, bölgeye göçler başlamış ve insanlar buraya yerleşmişlerdir. Kuşadası, başlangıçta bir İslam/Türk/Yörük yerleşim yeri olarak kurulmuş; daha sonraki süreçte kozmopolit bir yapı kazanmıştır. Kuşadası'nın ticari potansiyeli artınca gayrimüslimler (Yahudiler, Rumlar ve sayıca çok az Ermeni) yerleşmeye başlamışlardır. Gümrük merkezi olduğundan dolayı, Menderes vadisinin tüm tarımsal ürünleri ve özellikle hububat ticareti sayesinde Kuşadası ticari bakımdan gelişmeye başlamıştır. Kuşadası aslında bir zahire limanıdır. Osmanlı gemileri, Anadolu ve Rumeli limanlarına, Kuşadası'ndan zahire getirmekte veya götürmektedirler. Bu nedenle, Kuşadası'nda kale içinde çok sayıda zahire ambarı (çeçhane) yapılmıştır. Güneyden, Rodos'tan gelen gemiler bir vesile ile Kuşadası limanına uğramışlardır. Kuşadası'nın ilk sakinleri Kütahya Yörükleridir. Kuşadası kalesini müdafaa etmek için yerleştirilmişlerdir.

Daha sonra Çingeneler ile bazı Kürt cemaatleri de aynı amaç için burada yerleştirilmişlerdir. Daha sonraları, Çerkez ve Balkanların unsurları, Morali gayrimüslimler, Avrupalı müstemenler ve diğerleri yerleşmeye başlamışlardır. Burada iskân tarihi açısından karşılaşılan en önemli sorun, ticari potansiyeli nedeniyle artan nüfusun kale dışına taşması ve burada yeni evler yapmaya çalışmalarıdır. Vakıf yöneticileri, vakfa ait gelir kaynaklarını koruyabilmek için başlangıçta kale dışında yerleşme, ev yapma iznini vermemişlerdir. Ancak, bu yasaklama kısa sürede delinmiş, özellikle Söke kökenli yerel Türk/Müslüman ailelerin baskısı sonucu, vakıf tarafından alınan bu tedbir, delinmiştir. Nitekim, aşırı talep, beraberinde bir rant da getirmiş, Mehmed Paşa vakfının yöneticileri, ne yazık ki, bu talebi engelleyememişlerdir. Denilebilir ki, vakıf şartlarını en evvel bozan kişiler yine yerel Müslüman aileler olmuştur.<sup>25</sup>

Kuşadası'nın Öküz Mehmet Paşa tarafından iskana açıldığı ve kurduğu vakıf sayesinde de önemli bir liman merkezi olarak geliştirildiği aşikardır. Kuşadası, Osmanlı arşiv vesikalarının gösterdiği gibi asli olarak 17 yy başlarında kurulmuş bir Osmanlı şehridir. Şehrin inşasında özellikle Öküz Mehmet Paşa'nın katkıları çok olmuştur. Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan, Kuşadası'nı Öküz Mehmet Paşa'nın, Cerrah Mehmet Paşa'nın varislerinden para ile satın aldığını, hac yolunun güvenliğini sağlamak, hacıları düşman gemilerinin baskınlarından korumak amacıyla Kuşadası'nda kale, han ve iskele yaptırdığını yazar. Paşa, Sakız eminine ödediği 50, 000 akça parayı, Kuşadası Kalesi muhafızlarına tahsis ettirmiş, vergi muafiyeti sağlayarak halkın Kuşadası'na yerleşmesini sağlamıştır. Gerçekten, Tevkif Mustafa Paşa'nın Zilkade 1027 tarihli yazısında, Kuşadası İzmir kadılığına bağlı bir ada, "cezire" olarak tanımlanır ve Cerrah Mehmet Paşa'nın mülkü olduğu belirtilir. Paşa, Sakız mukaata emirlerine her sene 50.000 akça para ödemek şartıyla kendisine temlik

<sup>25</sup> Prof. Dr. Mehmet Akif Erdoğan, a. g. e. s. 30-31



ettirmiş ve daha sonra Öküz Mehmet Paşa'ya feragat etmiştir.<sup>26</sup> Feragatin resmi nedenleri, harbi kafir gemilerinin buraya yanaşması, Müslüman hacıların ve yolcuların rencide edilmesidir. Paşa bir kule, iskele ve ev yaptırmıştır. Sakız eminlerine ödenen 50.000 akçayı da Kuşadası kulesinin askerlerine tahsis ettirmiştir. Ayrıca etrafta reayayı buraya yerleştirmeye, vergi muafiyeti karşılığında bunları burayı korumakla görevlendirmiştir.

Öküz Mehmet Paşa hayat hikâyesinde de belirtildiği gibi Osmanlı devletine 17. yy başlarında paşa, beylerbeyi (vali), kaptan-ı derya, vezir ve sadrazam olarak devlet hizmeti verdiği gibi aynı zamanda kurduğu vakıf ile hayırlar yapmış ve satın aldığı taşınmaz mallar ile ticari yatırımlarda bulunmuş bir müteşebbistir. Kurduğu vakıflar ile hem sahip olduğu servetin bir kısmını aile fertlerine bırakmaya çabalamış, hem de inşa ettirdiği ticari yapılar ve bu yapılarda oluşacak ticari kazanç elde etmeye çalışmıştır. Vakfının taşınmazları Ege ve Akdeniz'deki ticari ağa uyumluluk göstermektedir. Bu yapıların neredeyse tamamına yakın olanı İstanbul-İskenderiye Deniz Hac ve Ticaret Yolunun önemli durak noktalarında yapılmışlardır.

Öküz Mehmet Paşa Vakfıyesi hicri Zilhicce 1028/Miladi Kasım 1619 yılında yazılmış ve bu vakfiyede İstanbul, Sakız, Çatalca, Sultaniye, Bozcaada, Halep, Maraş, Ulukışla, Kudüs ve Mısır ve Kuşadası'nda bazı semt ve mahallelerde, vakfa gelir sağlayan ev, dükkân, han, hamam, vekâle, kahvehane, değirmen, masara, su kuyusu, sakiler ile mezra ve arazi ile bunlardan elde edilecek gelirlerin harcanacağı yer ve görevliler belirtilmiştir. Paşa'nın İstanbul Karagümrük semti, Rumeli Çatalca kazası Tavşan obası köyü, Sakız ve Bozcaada, Anadolu'da Yarhisar kazası, Kuşadası, Ulukışla, Halep, Maraş ve Mısır'da yaptırdığı çeşitli cami ve mescitleri bulunmaktadır.

Kuşadası Öküz Mehmet Paşa vakfının can damarı Öküz Mehmet Paşa tarafından yaptırılan kervansaraydır. Öküz Mehmed Paşa kervansarayı Kuşadası ekonomisinin tarihsel gelişimi açısından, 17. yüzyıl başlarında ticari etkinliğinin merkeziydi. Paşanın 1618 yılında bina ettirdiği ve bugün onun adıyla anılan kervansaray Kuşadası'nın en merkezi yerindedir. İki önemli menzil yolunun son bulduğu ki, bu yollar, biri Aydın-Tire'den Selçuk (Ayasuluğ)'a varan, diğeri İzmir'den Selçuk'a ulaşan yoldur, Kuşadası'nda birleşerek hem Batı'ya açılan bir kapıyı hem de önemli bir deniz üssünü meydana getirmekteydi. Sultan I. Ahmed zamanında Ramazan 1027/Ağustos-Eylül 1618 yılında verilen temliknameyle Mehmed Paşa'nın adına kayıtlıdır. Bu temliknameye göre Kuşadası'nda vakıf olarak arazi, meralar, dağlar, meyve bahçeleri, nehirler, yamaçlar, örfi ve şer'î vergiler belirtilmişti. Kuşadası'ndaki gümrük, kahve, kapan, kantar resimleri, beytü'l-mâl-i amme ve hassa, tapu-yı zemin, yave, kaçgun, cürm-ü cinayet, kul ve cariye müjdegânesi, haraç ve ispenç ile resm-i

<sup>26</sup> M. Akif Erdoğan, Kuşadası Tarihine dair bir belge Öküz Mehmet Paşa Vakfıyesi Tıpkı Basım, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 2016, s 1-2

ağnam vergileri eskiden Balat ve Çeşme gümrüklerince tahsil edilirken artık Mehmed Paşa vakfına bırakılmıştı.<sup>27</sup>

Kuşadası limanı 17. yy başlarında Avrupa gemilerinin büyük miktarda pamuk yükledikleri bir limandır. Bir ara Fransızlar gemilerini İzmir’de değil Kuşadası’nda boşaltarak mallarını karayolu ile İzmir’e getirmeyi yeğlerler. Çünkü Fransa konsolos yardımcısı Kuşadası’nın yerel yöneticileri ile anlaşmayı başarmış, gümrük vergi oranlarını düşürmüştü. Öküz Mehmet Paşa Kuşadası’nda Cerrah Mehmet Paşa’nın varislerinden kendi kazandığı parayla satın aldığı Kurşunlu han (kervansaray ) ve etrafına yaptırdığı dükkânlar ile büyük bir kazanç elde ettiği gibi Kuşadası ekonomisini de büyük katkılar sağlamıştır. Vakfiyeye bağlı olan han, hamam, cami, dükkânlar, su mahzenleri, balık dalyanları ve diğer yapılarda çalışanların istihdamı da ayrıca üzerinde düşünülmesi gereken diğer bir husustur. Kısacası Öküz Mehmet Paşa , Kuşadası’nın tüm ihtiyaçlarını karşılayan ve önemli bir liman kenti yapan bir ticari ağından mucididir. Öküz Mehmet Paşa’nın ticari dehası kente damgasını vurmuş ve 400 sene sonra da Kuşadası ülke turizminin en önemli kurvaziyer limanı olmuştur. Üzüldüğümüz konu ise Kuşadası sakinlerinin ve bu kentten ekmeğ yiyenlerin bu büyük Türk devlet adamının kim olduğunu bilmemesidir.

17.yy başları Osmanlı imparatorluğu batıda 13 yıl süren Avusturya imparatorluğu ile yapılan savaşlarda yorulmuş ve duraklama devir başlamıştır. Sultan I. Ahmet kardeş katlini önlemiş ve en büyük şehzadenin padişah olmasının yolu açılmıştı. 1671 yılında Kuşadası’ni ziyaret eden ünlü Osmanlı seyyahı Evliya Çelebi ise Kuşadası’ni gelişmiş ve önemli bir liman kenti olarak tarif eder. Evliya Çelebi’nin 1671 tarihinde Sakız Adası’ndan Batı Anadolu’ya ayak basmasıyla birlikte Kaptan Paşa Eyaleti’ne bağlı Sığla Sancağı ’na tabi olan Sivrihisar ve Ayasuluğ üzerinden geçerek Aydın Sancağı ’nda yol almıştır. Evliya Çelebi harap hale gelmiş Bodrine Kalesi’nden yola çıkarak, bir saat batıya gidip kible yönüne döndükten sonra eski zamanlarda Ayasuluk’a su götüren kemerleri seyrederek, üç saat daha bol mahsullü köyler içinde yol alarak Kuşadası’na varmıştır.<sup>28</sup>

17. yy önemli seyahatname yazarlarından olan ve imparatorluğun siyasi, idari ve ekonomik yönden adeta bir fotoğrafını çeken Evliya Çelebi eserinde çok abartılı bir dil kullanmıştır. Kuşadası hakkında yazdığı bölümde de bu konuda mübalağa yapmıştır. Evliya Çelebi idari açıdan Kuşadası’nın Kaptan Recep Paşa yönetiminde olduğunu, buranın Sığla Sancağı ’nda Öküz Mehmed Paşa’nın müsellemden muaf evkafı olduğunu belirtir. Ayrıca yönetici olarak Voyvodası vardır, İkinci yönetici yüz yük akçeye mültezim olan Gümrük Emini’ dir, üçüncü görevli yüz elli akçelik şerif Kadı’dır,

<sup>27</sup> Dr. Öğretim Üyesi Bülent Çelik, Bir Osmanlı Devlet Adamının Yaratmaya Çalıştığı Ticari Ağ ; Öküz Mehmet Paşa Vakfiyesi ve Düşündürdükleri, . I. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir Şubat 2018, s 15

<sup>28</sup> Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Cilt IX. Anadolu-Suriye-Hicaz, 1935 İstanbul Devlet Matbaası, s 76

dördüncü görevli Yeniçeri Serdarı, beşinci görevli ise emrinde yüz on asker bulunan Dizdar'dır. Kuşadası'nın Kethüda yeri yoktur.

Şer'i mahkemenin Kapudan Paşa binasına bitişik olduğunu Evliya Çelebi belirtir.<sup>29</sup> Evliya Çelebi seyahatnamesinde bu kısa idari yapılanmadan sonra Kuşadası hakkında detaylı bilgiler vermeye başlar. Evliya Çelebiye göre Kuşadası Kalesi Padişah 4. Murat tarafından inşa ettirilmiştir ve kaleyi şöyle tarif eder.; *“Denize bakan, dört köşe kargir, taştan yapılmış ve oldukça hoş görünümlü bir binadır. Güney tarafı yokuş yukarı kayalar üzerinde olduğundan sağlam bir yerdedir. Kale etrafında hendek yoktur, duvarının yüksekliği ise on beş arşından fazladır. Kalenin üç kapısı var, biri batıya bakan İskele Kapısı, diğeri kalenin kibleye bakan büyük kapısı olup bütün asker ve gümrük görevlileri burada bulunarak gelen geçenin mallarını kontrol ederler ve bir şey kaçırılırsa onların mallarına el koyarlar. Diğer kapı ise kale içindeki hanın izbe bir köşesinde bulunan ve güneye açılan kapıdır.”* Evliya Çelebi, daha önce iç kale olarak inşa edilmiş ama daha sonra han şekline dönüştürülmüş bir yapıdan daha bahseder onun söylediğine göre bu yapı şu an Kervansaray olarak bildiğimiz namı diğer Kurşunlu Han'dır.

*“ Burası Öküz Mehmed Paşa hayratıdır. Sonradan kaleye eklenen bu yapı kale gibi burçlu, mazgallı, top ve tüfikle donatılmış olup sağlam bir kapıya sahiptir. Hanın damları ise baştanbaşa kaldırım taşıyla donatılmıştır. İç kale hanı olduğu için kuşatma sırasında savaşmak için dam üzerinde mazgal delikleri de bulunur. İki kapısı olan bu hanın, kapılarının arasında ki mesafe kırk adımdır. Kapılarının biri batıya denize diğeri ise aşağı büyük kaleye bakar. Han içerisinde üst üste seksen ocak hücreler bulunur. Ortasında bir havuz ve tek katlı bir mescit vardır. Gümrük Emini, büyük zenginler ve tüccarlar bu han içerisinde otururlar<sup>30</sup>. “*

1671 yılında ziyaret ettiği Kuşadası hakkında detaylı bilgiler veren ve dokuzuncu cildinde yer alan Kuşadası bölümü hakkında Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilerin tamamı günümüz Türkçesi ile şöyledir. *“Küçük adacıkta dairemsi bir kalecik, içinde ayrı dizdarı ve kırk neferi, on pare balyemez topları vardır. Kuşadası denmesi bu adacıktandır. Çünkü her sene bu adaya nice yüz bin kere kuş gelip ziyaret etmeyince geçip gitmezler. Kalesini Bağdat fatihi IV. Murad Han, Kaptanıderya Recep Paşa eliyle yaptırmıştır. Suğla Sancağında Öküz Mehmed Paşa'nın vakfidir. Yüz neferin beklediği kale, lebiderya yokuş yukarı kayalar üzerinde, dört taraflı, taştan ve yapılıdır. Alçak ve geniş kıyısı kumsaldır. Çetin ve metin yerde olmakla etrafında hendeği yoktur. Duvarları on beş arşın yüksekliğinde olup üç kapısından batısındaki iskeleye bakar. Öküz Mehmed Paşa'nın hayratı*

<sup>29</sup> Osman Nuri Akbulut, Evliya Çelebiye göre Batı Anadolu, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana bilim Dalı basılmamış Yüksek Lisans tezi, Muğla Kasım 2008 , s 86

<sup>30</sup> A.g.e s 87-88

olan han, 80 ocaklı, odalı kale misali yapıdır. İlk başata kale olmak için inşa edilmiş; ancak daha sonra büyük bir kale inşa edilince kaleye bitişik hana çevrilmiştir.

Bu yeni ve sağlam handa, kalelerdeki gibi top ve tüfeklerle donatılmış burçların mazgalların bulunması bundandır. Avlusunun ortasında bir abdest alma havuzu ve çeşmeleri, bunun üstünde küçük bir mescidi, biri denize diğeri Aşağı Kaleye bakan iki kapısı vardır. Gümrük emini ve cümle anka bezirgânlar, servet sahipleri bu handadır. Damı kayağan taşı döşelidir. Kuşatmalarda damdaki mazgallar cenk olunur bir iç kale handır. İki kapısının arası 40 adımdır. Demirli kale kapısı güneye, cümle kapısı ise kibleye açılır. Cümle asker, kapıcı ve gözcüler, gümrük hademeleri handa oturur; gelip gidenler gümrük mallarına bakarlar. Elbise kaçırانların mallarına el koyarlar. Aşağı Kale içinde üç mahallede, tek ve iki katlı, kiremit örtülü, bakımlı ve pek güzel yüz seksen ev vardır. Ana yollar temiz ve kaldırımlar döşelidir.<sup>31</sup>

İki yüz dükkanlı çarşının bedesteni yoktur. Bir hamam, bir han, yedi çeşme, yedi mektep, Kaptan Recep Paşa'nın hayratı olan kargir minareli, kubbesi kurşunla örtülü caminin cemaati çoktur. Haremının dört tarafı medresedir. Şer'-i mahkeme de camiye bitişiktir. Kalenin dışındaki büyük varoş, güneyde keşişleme rüzgarlarına açık bayırlarda, bağlı bahçeli ve akarsulu; kargir ve metin saraylarla verimli bahçelerle bezenmiş bir şehirdir. Dokuz mahalleli dokuz mihraplıdır. Bunların dördü cami, beşi mescittir. Camilerin en mükellef ve mamuru, varoş kapısının dışında, ulu yol üzerindeki Hanımiye Camii'dir. Kapısında, Hâce Hadice Hanım tarafından beş vakit namaz kılınmak için 1068'de (1657) yaptırıldığı yazılıdır. Kadı Camii kargir minarelidir. Aşağı Kale önündeki küçük çarşının han ve dükkânları kırmızı kiremitlidir.

Birkaç da çeşme vardır. Cemşid'in Ayasuluğ yolundaki kemerinden ayrı suyolu yapılarak şehre getirilen su gayet lezizdir. Şehrin kızlarının ve oğlanlarının da güzelleri çoktur. Tâze civan yiğitleri Cezayir esvabı giyerler. Bahadır yiğitleri tüfenk atıcılıklarıyla meşhurdur. Kadınları türlü çeşitli çuha ferace giyer, namusluca hareket ederler. Başlarına da beyaz car bürünürler. Bağ ve bahçelerinin üzümü, inciri, köftürü, susamı, fıstığı, cevizi bademi yeryüzünde yoktur diyecek kadardır. Beğenilip övülen nimetleri pek çok; hayrı ve bereketi yoğundur. Beş yüz parça kadirga alır ve demir tutar limanının batı tarafına, gemiler demir bağlayıp yatarlar. Liman içindeki yalçın kaya küçük adacıktandır. Çünkü her sene bu adaya nice yüz bin kere kuş gelip ziyaret etmeyince geçip gitmezler. “

Kuşadası İskelesi yapılırken ada dalgakıran ve yol ile kıyıya bağlanmıştır. Evliya Çelebi, Kuşadası'na ilişkin bu izlenimlerini aktardıktan sonra vilayet ayanından **Bostancı zadeler Mehmed Çelebi ve Mustafa Çelebi, Dizdar Ağa ve Mütevelli**

<sup>31</sup> Evliya Çelebi Seyahatnamesi Kuşadası Kazası. S. A. Kahraman, Evliya Çelebi, seyahatnamesi , cilt 9) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul Mayıs 2011, S 92

**İbrahim Çavuş, Çanakçı zade ve Boşnak Hasan Beşe, Mustafa Bey, Emin Ağa, Serdar Fazlı Beşe** ve diğer bütün dostlarla vedalaştıktan sonra tüfek kuşanmış yirmi adet asker ile Kuşadası'ndan kible tarafına taşlık yollardan geçerek Çömlekçi Karyesine ulaşmıştır. Böylece Evliya Çelebi'nin Kuşadası ile ilgili hatıraları burada son bulmaktadır.

18.yy Osmanlı devletinde gerilemenin başladığı bir dönemdir. Devlet-Aliye'nin temel politikası geçen yüzyılın sonlarında Karlofça ve İstanbul antlaşmalarıyla kaybettiği Mora bölgesini ve Karadeniz Azak kalesini almak olmuştur. Batıda Avusturya, Doğuda İran, Kuzeyde Rusya ve Akdeniz'de Venedik ile yapılan savaşlar Osmanlıyı epey yormuş, içteki karışıklıklar ve devlet adamlarının çapsızlığı ve uzak görüşlü olmaması, ordunun bozulması ve ekonomik çöküş gibi bir türlü çözülemeyen sorunlar gerilemenin baş nedenleridir. Rusya'nın sıcak denizlere inme ve Karadeniz'e çıkma arzusu nedeni ile yapılan 1711 Prut savaşını Osmanlı kazanmış ve kaybedilen toprakları geri alma umudunu biraz artırmıştı.

Akdeniz'de Venedikliler ile yapılan 1715 savaşı sonunda Mora geri alınmış ancak 1736 da başlayan savaşta Belgrad, Temeşvar ve Eflak Avusturya devletine bırakılmıştı. Doğuda İran devleti ile yaşanan sorunlar uzun sürmüş ve Osmanlı devletini zayıflatmıştır. 1718-1730 yılları arasında Lale Devri adı verilen huzur ve barış ortamında ise kısa süreliğine olumlu gelişmeler yaşanmış, batının üstünlüğü bir anlamda kabul edilmiş ve bazı ıslahat-yenileşme-hareketleri görülmüştür. Matbaanın gelişi, mimaride klasik Osmanlı sanatının batı etkisine girmesi, saray ve köşkların yapılması ve yeni kütüphanelerin açılması olumlu gelişmelerdir.

1768 yılında başlayan ve 1774 yılında sona eren Osmanlı-Rus savaşı ise Rusların Lehistan (Polonya) topraklarını karıştırması ve Osmanlıyı yıpratıcı politikalarının sonucunda başlamıştır. Rusya'nın Kırım'ı almak, Karadeniz'e inmek ve Balkanlara yerleşmek için çalışmalarını hızlandırdı. Bu amaçla Lehistan'a yerleşmeye çalıştı. Rusların Leh milliyetçilerini takip bahanesi ile Osmanlı sınırlarını ihlal etmesi ve Kırım'a saldırması üzerine savaş başladı. Altı yıl süren savaşlar sonunda Osmanlılar yenildi. Ruslar Osmanlı donanmasını Çeşme'de yaktı. Ruslarla Küçük Kaynarca Antlaşması imzalandı. Osmanlı devlet tarihinin en ağır antlaşmalarından biri olan bu antlaşma ile Kırım tamamen kaybedildi. Aynı zamanda donanmamızın büyü bir bölümü yok oldu. Rusya, Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan bir süre sonra Kırım'ı işgal etti. Balkanlardaki Osmanlı topraklarını paylaşmak için Avusturya ile de gizlice anlaştı. Halkı Müslüman olan Kırım'ın işgali üzerine Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş açtı. Avusturya'da Rusya'nın yanında yer aldı. Osmanlı Devleti yenilmeye başladı. Ancak bu sırada ortaya çıkan Fransız İhtilali Avusturya'yı etkilemeye başlayınca Avusturya işgal ettiği yerleri geri vererek Zıştovi Antlaşması'nı imzaladı.

Son derece çalkantılı siyasi olayların yaşandığı 18.yy sonlarına doğru bir başka felaket Mısır'da yaşandı. Fransa, İngiltere'nin Hindistan yolunu kesmek için Napolyon komutasındaki

bir ordu ile Mısır'ı işgal etti. İngiltere ve Rusya bu duruma tepki göstererek Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldı. Akka'da Nizam-ı Cedit ordusuna yenilen Napolyon Mısır'dan kaçtı. Bir süre sonra da Fransızlar Mısır'ı boşalttı.

18. yy Kuşadası yönünden de çalkantılı ve buhranlı bir dönem olmuştur. Bir önceki yüzyılda Öküz Mehmet Paşa ile başlayan Kuşadası ticareti, 17. yy sonlarına doğru büyük bir ivme kazanmış ve Kuşadası önemli bir ticaret ve zahire limanı olmuştur. 18.yy ikinci yarısına kadarda bu canlılık ve deniz ticaretinin getirdiği zenginlik devam etmişti. 18.yy başlarında Musevi ve Rum tüccarlar Kuşadası'na yerleşmeye başlamışlar ve İstanbul-İskenderiye Deniz Ticaret Yolunun önemli bir durağı olan Kuşadası limanı çevresinde bu tüccarlar işyerleri açarak ticarete büyük katkılarda bulunmuşlardır.

Bu yüzyılda Osmanlı devleti Akdeniz'de Venedik devletinin egemenliğine son vermek ve İstanbul-İskenderiye Deniz Ticaret ve Hac yolunun güvenliğini sağlamak için tedbirler almıştır. 1718 Pasarofça antlaşmasıyla Osmanlılar, Venediklilere karşı yürüttükleri savaştan istediklerini elde etmişlerdi. Mora alınınca Ege Denizi kıyıları da tekrar tamamıyla Osmanlı toprağı olmuştur. Ege ve Doğu Akdeniz'de Osmanlıların hâkim güç oldukları bu antlaşmayla teyit edilmişti. Çanakkale boğazını girişinden başlayan palanka (kale ) yapımı Adalar denizindeki kıyılara kadar genişletilmiş ve hatta Doğu Akdeniz liman bölgelerine kadarda uzatılmıştır. Ege Denizi'nde ise Çanakkale boğazı girişine inşa edilen kalelerden sonra kale sistemi biraz daha ileriye doğru taşındı. Bababurun denize çıkıntı yapan ve ayrıca etrafı imarsız bir yerdi. Bundan dolayı arazi gelip geçen gemilere saldırmak ve sonrasında sığınmak için korsan gemilerine imkân sağlıyordu. Bu durum Kaptanıderya Mustafa Paşa (1721-1730) aracılığıyla devlet erkânına iletilince burada bir kale yapılmasına karar verilerek 1727 yılının mayıs ayında inşasına başlandı.<sup>32</sup>

Kuşadası'nda zaten var olan ve Güvercinada adı verilen bölgede 1613-15 yılları arasında Sadrazam Öküz Mehmet Paşa tarafından yaptırılan gözetleme kulesinin bazı eklemelerle palanka (küçük kale ) haline getirildiğini biliyoruz. İstihkâm konusunda Avrupa'daki yeni anlayışa uygun olarak inşa edilen palankanın bedenleri fazla yüksek değildir. Zira deniz kıyısında inşa edilen yeni tarz istihkâmlarda topların yerleştirildiği lumbar ağızları su üzerindeki gemilere gülle fırlatabilmek için alçak bir seviyede olmalıydı. . Palankanın surları denize doğru üçgen tarzda, köşeli açılarla uzanmakta, deniz cihetine daha hâkim olmak maksadıyla palankayla irtibatlı olacak şekilde denize daha yakın bir top tabyası da mevcut bulunmaktaydı. Bu şekliyle palankanın adeta bir top bataryası görevi gördüğü ifade edilebilir.<sup>33</sup> 18 yy da Kuşadası limanı önemli bir zahire limanı idi ve Kuşadası kale içi mevkiinde ve kervansaray yakınlarında

<sup>32</sup> Yusuf Alperen Aydın, 18. yy da Osmanlı Devleti'nin Adalar Denizi ve Doğu Akdeniz'e Yönelik Güvenlik Parametreleri, Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies, XLV (2015), 161-184 )

<sup>33</sup> Semavi Eyice, Kale, TDVakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 24, 2001, s 236

çok sayıda çeçhane ( zahire ambarları ) bulunuyor ve bu çeçhanalarının bir kısmı da Öküz Mehmet Vakfına aitti.

18 yüzyılın başında Venedik gemilerinin kalyonlardan oluşması ve deniz ticaretinde önemli bir yere sahip olmasını anlayan Osmanlı devleti yelkenliden-kalyona geçme fikrini benimsemeye başlamış ve 1701 Bahriye Nizamnamesi ile önemli değişiklikler yapılmaya başlanmıştı. Kaptan-ı Derya Mezomorto Hüseyin paşa tarafından yayınlanan bu kanunname ile Bahriye Teşkilatı tamamıyla düzene sokuldu ve kara ordusundan gelen askerlere derya kaptanlığı yasaklandı. Tersaneye ocaklık olarak bağlanan yerlerden kaliteli kerestelerin getirilerek her sene en az bir-iki kalyon inşa edilmesi emredildi. Bu sayede en az 40 adet kalyon yapılması hedeflenmişti.<sup>34</sup>

1708'de ise gemi sahibi Osmanlı tüccarı bir araya gelerek kalyon inşa etme konusunda sıkıntı ve taleplerini devlete sunmuşlardı. Mısır'dan İstanbul'a mal taşıyanlardan Sabuncu-zâde Ömer, Perviz-zâde Hacı Ahmed, Hacı İbrahim, Hacı Mustafa, Makri-zâde Hacı Hüseyin, Şerif Hacı Hüseyin, Simidi-zâde Hacı Halil ve birçok gemi sahibi tüccar, öncelikle bu tarihe kadar İstanbul'dan Mısır'a gidip gelen tüccar gemilerinin içinde sadece üç dört tane kalyon bulunduğunu diğer tüccar gemilerinin çoğunun ise üç direkli, sönbeki, firkate ve şayka gibi gemiler olduklarını ifade etmişlerdi. Bunlar Mısır güzergâhında on topu bulunan korsan kalyonlarıyla karşılaştıklarında onlara mukavemet edemiyorlardı. Korsanlar korkmadan ve çekinmeden bu tür tüccar gemilerine içindeki eşyalarla birlikte el koyup Müslüman yolcu ve mürettebatı da esir almaktaydılar. Bu hâl tüccarın para kaybetmesine ve İstanbul ile diğer Osmanlı şehirlerinde Mısır mallarının azalmasına sebep olmuştu.<sup>35</sup>

Bunun üzerine tüccara ellerinde bulunan kalyon dışındaki bütün gemilerin yerine kalyon inşa etmelerinin ne derece mümkün olduğu sorulunca şu an bunun mümkün olamayacağını dile getirip yine mevcut gemileriyle sefer yapacaklarını fakat bundan sonra devletin İstanbul, Gelibolu, Boğaz hisarları, Foça, İzmir, Midilli, Sakız, İstanköy, Rodos, Kuşadası, Alanya, Teke, Antalya, Sömbeki, İskenderun, İskenderiye, Reşid, Dimyat, Selanik, Zağra, Galoş ve diğer yerlerde Mısır tüccarına kalyon dışında yeni gemi inşasını yasaklamasını istemişlerdi. Yukarıda verilen isimlerden de anlaşıldığı gibi Kuşadası gemi yapılması müsait olan tersane değil ancak gemi tezgahlarının bulunduğu, kırlangıç, şayka gibi küçük gemilerin yapılabildiği ve etrafında kaliteli kerestelerin elde edileceği ormanların bulunduğu bir liman kentidir. 1710 tarihli bir hükümde, Doğu Akdeniz ve Ege'de korsan saldırılarından korunmasına önem verilen yerlere dikkat çekilmektedir. Buna göre (Doğu) Akdeniz kıyılarından (Rodos boğazı da denilen) Mısır geçidine, Sakız ve Selanik çevresi ile Sisam boğazından Çanakkale boğazına kadar olan yerler muhafaza edilmeliydi.<sup>36</sup> İstanbul-İskenderiye arasındaki

<sup>34</sup> Doç. Dr. Tanju Demir, *Denizlerdeki Osmanlı*, Yakın Kitabevi, İzmir, 2015, s 33

<sup>35</sup> Yusuf Alperen Aydın, a. m. e. s 177

<sup>36</sup> BOA, C. BH 4391

ticaretin canlılığının korunması ve hacıların deniz yoluyla güven içerisinde seyahat edebilmeleri en önemli konulardan biridir.

1770 Çeşme Deniz baskını ise başta Kuşadası olmak üzere Adalar Denizi kıyılarındaki Osmanlı sahil kentlerini tedirgin etmiş ve güvenlik bakımından büyük endişeye yol açmıştı. Yaşanan savaş ortamında güvenlikleri konusunda tedirgin olan bölgedeki halk palankaların inşa edilerek güvenliğin üst düzeye çıkarılmasını devlet-i aliyyeden istemişlerdi. İzmir körfezinin girişini denetleyen Sancak burnu kalesinin yanında yapılacak bu palanka için izin verilmiş ve merkezi idare inşa masrafinin geri kalan kısmını halkın karşılamasını istemişti.

1184/ 1771 tarihli bir arşiv belgesinde<sup>37</sup> Donanma-ı Hümayun'un Ruslarla harpte olduğundan bahsedilerek Kuşadası kalesinin eksikliklerin tamamlanması, toplarının gözden geçirilmesi, tahkimatın artırılması ve 75 kadar deniz askeri daha gönderilerek tedbirlerin üst düzeye çıkarılması istenmektedir. Çeşme'de Ruslar tarafından yakılan Osmanlı donanmasının üçte biri yok olduğundan devlet-i aliyye gerekli tedbirleri almış ve gemicilikte Avrupa'dan çok geri olduğumuz ortaya çıkmıştır. Çeşme faciasının ardından Osmanlı donanmasının kaptan-ı deryalığa Cezayirli Gazi Hasan Paşa getirilmiş ve oda Osmanlı denizciliğinde gerekli tüm tedbirleri almaya başlamıştı.

Çeşme faciasının Sığla sancağının diğer ucunda yer alan ve yakın mesafede olan Kuşadası kazasında da derin etkileri olmuştur. Kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa donanmada kalyon sayısının hemen artırılmasını istemiş ve bu kalyonları kullanacak usta denizcilerinin yokluğunu fark etmişti. Osmanlı denizcilerinin ve kaptanlarının çoğunun kadirga mürettebatı olduğundan kalyonları kullanacak vasıflarda değillerdi. Bunun için kıyılar başta olmak üzere kalyoncu neferatı toplamak için emirnameler çıkarılmıştı. Bu toplama merkezlerinden biri de Kuşadası idi. Bu konuda 1185 / 1772<sup>38</sup> tarihli bir Osmanlı arşiv belgesinde kalyoncu neferatı yazmak için Kuşadası'na giden kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa'nın konakçısı Ahmed Ağa'nın şehirde bir handa konakladığından bahsedilmektedir. Belge de Ahmed Ağa'nın handa eşkıyalar tarafından darp edildiği, muhafızlarının derdest edildiği ve bir miktar akçesinin alındığı belirtilerek gereken tahkikatın yapılması istenmektedir.

Çeşme faciasından sonra Ruslar bu durumu iyi kullanmış ve Karadeniz'de rakipsiz hareket etmiş ve Kırım üzerindeki baskıyı artırmışlardı. Osmanlı ordusundan yardım görmeyen Kırım'da 1771'de Rus işgaline uğradı. Osmanlı İmparatorluğu bu yenilgilere karşı Kırım'ın elden çıkmasına razı olmadığından bir ara duraklayan savaş, Rus ordularının Kafkasya'ya ve Tuna'yı aşip Bulgaristan içine yürümesiyle tekrar alevlendi.<sup>39</sup> Rus ilerlemesine karşı çıkan Osmanlı

<sup>37</sup> BOA. C. AS. 34347

<sup>38</sup> BOA. C. BH. 2-61

<sup>39</sup> Ersan Baş, Çeşme, Navarin ve Sinop baskınları ve sonuçları, DKK Piri Reis Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2007, s 301



ordusu Varna yakınlarında bozulup dağılınca Osmanlı İmparatorluğu yenilgilerinin Küçük Kaynarca Antlaşması'yla belgelemek zorunda kaldı. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım Ruslara bırakılmış ve Karadeniz'in hakimi Ruslar olmuştur. Osmanlı devleti açısından ise donanma-i hümayunun zamana göre eskidiği, yeni ve büyük kalyonlarla takviye edilmesi, kaliteli ve eğitilmiş denizcilerin yetiştirilmesi gerektiği gerçeği ortaya çıkmıştır. Kaptan-ı deryalığa getirilen Cezayirli Gazi Hasan Paşa bugünkü deniz harp okulunun ilk nüvesi olan " Mühendis Hane-i Bahr-i Hümayun Mektebi" bini kurmuş ve 15 yıl boyunca kaptan-ı derya olarak görev yapmıştır.

19. yüzyıl Osmanlı devletinin en uzun buhranlı dönemi ve çöküş asrıdır. Rus, İngiliz, Fransız devletlerinin Osmanlı tebaasını kışkırtmaları, devlet-i Aliye'nin idaresindeki ülkelerde bulunan petrol ve madenler gibi zengin hammaddeleri sanayilerinde kullanmak istemeleri, etnik ve dini hassasiyetleri sürekli kaşınmaları çeşitli isyanlara sebep olmuş ve Osmanlı devletini bir an önce parçalayıp, topraklarını aralarında paylaşmak istemişlerdir. Sırp, Hırvat, Rum, Ermeni, Bulgar, Romen ve Mısır isyanları başlamış ve Osmanlı'yı çeşitli belaların ve içinden çıkılmaz buhranların içine sokmuştur.

Sırp 19. yüzyılın başında Osmanlı'ya karşı ilk isyan eden etnik topluluk olmuş, 1812 Bükreş Antlaşması ile bazı imtiyazlar kazanmış, 1829 Edirne antlaşması ile özerkliklerini ilan etmiş ve yüzyılın sonlarına doğru 1878 Berlin antlaşması ile bağımsız olmuşlardır. Yunanlılar ise Osmanlı'dan ayrılan ilk etnik millet olmuş ve 1821 de Mora isyanı ile başlayan süreç çeşitli kanlı olaylara sahne olmuş, 1827 yılında Navarin'de Osmanlı donanmasını yakmışlar ve 1830 yılında Londra Antlaşması ile bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bu iki bağımsız devletin kurulmasında Osmanlı ordusunun başıbozukluğu, 1826 yılında kaldırılan Yeniçeri Ocağı'nın eksikliği, Yeni kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye askerlerinin yetersizliği de büyük ölçüde rol oynamıştır.

Osmanlı, Yunanlıların isyanı ile uğraşırken aynı dönemde Mısır hıdivi Kavalalı Mehmet Ali Paşa belası ile uğraşmak zorunda kalmış ve Rusya'dan yardım istemek zorunda kalmıştır. Devlet-i Aliye'yi epey uğraştıran Kavalalı Mehmet Ali Paşa 1833 yılında Hünkâr İskelesi antlaşması sonucunda Rusya'nın baskısı ile gerilemek zorunda kalmıştır. Osmanlı devletinin 8 yıl süre ile Rusya ile yaptığı anlaşma ile boğazlar İngiliz ve Fransızlara kapatılmıştır. Bu durumdan İngiltere ve Fransa devletleri tedirgin olmuş ve Osmanlı devletinin Rusya ile yakınlaşmasını istememiştir.

1838 yılında İngiltere uzun çabalar sonunda devlet-i Aliye'yi idare edenleri ikna etmeyi başararak Balta limanı antlaşmasını imzalatmışlardır. Bu antlaşma bir anlamda Osmanlı devletinin ekonomisini ipotek altına alma, Müslüman tüccarları yok etme ve Osmanlı devletinin hüküm sürdüğü toprakların tamamını açık Pazar haline getirilmesidir Bu antlaşma ile İngiltere'ye yüksek derecede ekonomik ayrıcalıklar verilmiş, gümrük vergileri çok azalmış ve

---

neredeysse sıfırlanmıştır. Osmanlı devleti Rusya'ya karşı İngiltere'nin desteğini alarak ülkesinin ve ekonomisinin gelişeceğini zannetmiştir. Bu ticari antlaşmanın en büyük zararını ise Batı Anadolu bölgesi görecektir. Büyük tarım alanlarının el değiştirmesi, üretilen tarım ürünlerin ihracatı, madenlerin işletilmeleri ve yabancı sermaye sahiplerinin aşırı zenginleşmesi başta İzmir olmak üzere önce etnik grupların eline geçmiş ve daha sonra yabancı tüccarlar bölge ticaretini ele geçirmişlerdir.

19. yy ikinci yarısı yine sorunlarla başlamış ve 1853-56 yılları arasında Osmanlı ile Rusya arasında çıkan Kırım Savaşı ile Rusya Sinop'ta Osmanlıya ait donanmayı yakmıştır. İngiltere, Fransa ve İtalya Rusya'nın boğazlara hakim olacağını düşünerek Osmanlı'nın yanında savaşa girmiştir. Böylece Rusya barış yapmak zorunda kalmış ve Paris Barış Konferansı toplanmıştır. 1876 yılında Tersane Konferansı düzenlenmiştir. Bosna Hersek ve Bulgaristan'a özerklik verilmesi, Sırbistan ve Karadağ'dan Osmanlı kuvvetlerinin çekilmesi kararlaştırılmıştır. 1877 yılında düzenlenen Londra Konferansı'na göre ise Bosna Hersek ve Bulgaristan'a yeni haklar verilmesi ve ıslahatların Avrupalı devletlerce denetlenmesi kararlaştırılmıştır. Bu iki konferansta alınan kararlar Osmanlı Devleti tarafından içişlerine müdahale olarak görülmüş ve kabul edilmemiştir.

Tersane ve Londra Konferanslarındaki kararları kabul etmeyen Osmanlıya karşı Ruslar yeniden savaş açmıştır. Bu savaş resmi verilere göre 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, halk arasında 93 harbi diye bilinen meşhur muharebelerdir. Nene Hatun'un sembolleştiği Aziziye tabyalarındaki bu çetin mücadelelerde Erzurum halkı büyük bir direniş göstermiş ve Moskof'u şehre sokmamıştır. Ancak diğer cephelerde Rus kuvvetleri galip gelmiş 93 günlük muharebelerin sonucunda Ayastefanos Antlaşması imzalanmak zorunda kalmıştır. Ayastefanos Antlaşmasından sonra Osmanlı Devleti olası bir Rus saldırısına karşı kendisini koruması amacıyla 1878 yılında Kıbrıs Adası'nın yönetimini İngiltere'ye vermiştir. Avrupa Devletlerinin baskısı sonucu bu antlaşma iptal edilmiş ve daha sonra Berlin antlaşması imzalanmıştır. Berlin antlaşması sonucu Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsız olmuş, Kars, Ardahan ve Batum Rusya'ya verilmiş ve Ermeni Sorunu ortaya çıkmıştır.

19. yy Kuşadası'nda da çok önemli olayların cereyan ettiği ve kentin her türlü sorunlarla boğuştuğu ve bir çok önemli fırsatların kaçırıldığı ve İzmir limanının Osmanlı'nın ihracat limanı olarak ön plana çıktığı bir asırdır. 1826 yılında Osmanlı ordusunun üç yüz elli yıl en büyük vurucu gücü ve belkemiği olan fakat son iki yüzyıl ise çıbanbaşı ve isyan yuvası olan Yeniçeri teşkilatı ortadan kaldırılmıştı. Padişah aynı zamanda Bektaşî tarikatını da kapatmış ve ileri gelen Bektaşî dedelerini de Anadolu içlerine sürgüne göndermiştir. Bektaşî tekkelerine Nakşibendi şeyhleri atanmış ve devlet Bektaşîlere büyük bir baskı uygulamaya başlamıştı. Kuşadası'ndaki Bektaşî tekkesine 16 Nisan 1836 tarihinde Nakşibendi şeyhi postnişin İbrahim efendi

atanmış ve maaş tayin edilmişti.<sup>40</sup> Bu durum Kuşadası'nda hoş karşılanmamış şehirde ve Bektaşilerin sürgün edildiği Tire'de ise karışıklıklar ve tartışmalar meydana gelmiştir.

Padişah Sultan II. Mahmut bu önemli olaylardan sonra reformlara girişmiş ve durum tespiti yapmak üzere ilk defa Osmanlı'da nüfus sayımı yapılmasını emretti. Sultan II. Mahmut'un yeniliklerinden biri olan ilk nüfus sayımına göre Kuşadası'nın nüfusu 1831 yılında 1.753 hanede 4.052 kişidir. Bu nüfusa sadece erkek nüfus dahil edildiğinden tahmini tüm Kuşadası nüfusu 8.104 olmalıdır. Kuşadası artık büyük bir şehir olmaya adaydır. 1835 yılında Kuşadası'nda on iki mahalle vardır ve adları şöyledir.<sup>41</sup> Alacamescit , Camii Atik , Camii Cedid , Camii Kebir , Dağ , Demirci , Hacı Fezullah, Mağribli , Türkmen , Rumiyan , Yahudiyan ve Ermeniyan mahalleleri.

1838 yılında İngilizlerle yapılan Balta limanı antlaşması ile İngilizlere çok büyük ticari imtiyazların verildiğinden daha önce bahsetmiştik. Bu antlaşma sonucunda Batı Anadolu'ya yabancı sermaye sahipleri girmeye ve çok büyük oranda topraklar almaya başlamışlardır. 17.ve 18.yy önemli limanlarından biri olan Kuşadası üstünlüğünü 18.yy sonlarında İzmir limanına kaptırmasına ve limana uğrayan gemilerin sayısının azalmasına rağmen ticaret hala canlıdır. Ege Adalarından Kuşadası'na ticaret maksadıyla gelenler ve Kuşadası'ndan Ege Adalarına yapılan ticarete ise özellikle iki ada ve o adalardan gelenlerin yaptıkları ticaret ön plana çıkmaktadır. Bu adalar Sisarn (Samos) ve Sakız adalarıdır.. Sakız adasından Kuşadası'na hem mal almak hem satmak amacıyla geliş görülmektedir. Fakat Sisarn adasından sadece Kuşadası'na mal satın almak için gelmektedirler.<sup>42</sup>

Bu yüzyılda Kuşadası'nda iki önemli han vardır. Bunlardan birisi Kuşadası Gümrük önünde bulunan Gümrük hanı ve diğeri ise o zamanlar adı paşa hanı olan bugünkü kervansaraydır. Kuşadası Batı Anadolu'nun önemli bir ticaret iskelesi olma özelliği yanında (İzmir limanından sonra) geniş art bölgesi ve zengin kaynakları ile gelişmiş bir Türk ticaret şehridir.<sup>43</sup> Özellikle 19. yüzyılın ilk yarısında ekonomik anlamda İngiliz-Fransız rekabetinin büyümesi ve 1838 Balta Limanı Antlaşması'yla İngiltere'nin ekonomik ve ticari üstünlüğü Osmanlı İmparatorluğu'ndaki konsolosluk ağının da güçlenmesine neden oldu. Bunun yanında Yunanistan'ın bağımsızlığı, Kavalalı Mehmed Ali Paşa Hadisesi, Rusya'nın Osmanlı aleyhine genişleme siyaseti İngiltere ve Fransa'nın imparatorluk üzerindeki çıkarları açısından önemli dönüm noktaları oldu. Bu bağlamda bu ülkeler siyasi, askeri ve ticari çıkarlarının bekçileri olarak

<sup>40</sup> BOA HAT 1329.51847, 29 Zilhicce 1251

<sup>41</sup> E. Ziya Karal , Osmanlı İmparatorluğu' nun İlk Nüfus Sayımı, Ankara 1997, s. 134-137

<sup>42</sup> Nezahat Belen, Kuşadası'nın 19.yy ilk yarısında Yakın Çevresi ile olan Ticareti, Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi, Konya 2006, Cilt 2, s 196-203

<sup>43</sup> Besim Darkot, "İzmir maddesi İslam Ansiklopedisi, ", İstanbul 1977. C.S. s. 1239

imparatorluk coğrafyasında çok geniş bir konsolosluk ağı tesis etmeye başladılar.<sup>44</sup> Kuşadası 'da bu durumdan etkilendi ve Avrupalı ülke konsoloslukları şehrimizde faaliyetlere başladılar.

Yabancı bir ticaret şehri veya iskelesinde devletin ticarî menfaatlerini, vatandaşlarının ve tacirlerinin haklarını koruyan, ticaret gemilerine nezaret eden ve idarî ve ticarî vazifeleri bulunan konsolosun tayin edilebilmesi ve konsolosluğun açılması için her şeyden önce iki ülke arasında diplomatik ve ticari bir ilişkinin oluşması gerekliydi. Diğer bir ifadeyle, yabancı bir devlet Osmanlı Devleti ile diplomatik bir ilişki tesis edip İstanbul'da daimi elçi bulundurmaya başladıktan sonra gerekli gördüğü yerlerde de konsolosluklar açma yetkisine sahip olabiliyordu. Bu konsolosluklar sayesinde ilgili ülkenin Osmanlı topraklarındaki ticareti gelişme imkânı bulmakta; yabancı tüccarlar önemli ticaret merkezlerinde kendi haklarını savunacak görevli bulmakta ve ticaret mallarını teslim edecekleri araçlara da sahip olmaktaydılar.<sup>45</sup>

Kuşadası'nda açılan yabancı devlet konsoloslukları sayısı hızla artmaya başladı. Batı Anadolu bölgesinde pamuk ve tütün ekimi çoğalmış, köle ticareti yasak olmasına rağmen el altından teşvik edilmiş ve başta Bingazi olmak üzere çok sayıda Afrika kökenli siyahi köle gemilerle getirilmiş ve pamuk ve tütün tarlalarında çalıştırılmaya başlanmıştı. Günümüzde İzmir, Tire ve Bayındır civarında yaşayan ve “ Afro Türkler “ olarak adlandırılan insanların ataları bunlardır. Önce İngiltere ve Fransa ülkeleri Kuşadası'nda konsolosluklarını açtılar ve faaliyete geçtiler. Arkasından Niderland (Hollanda ), Danimarka, Yunanistan ve diğer ülkeler geldi. Yüzyılın sonunda ve 20. Yy başında şehrimizde toplam 18 adet yabancı ülke konsoloslukları bulunmaktaydı.

Osmanlı devleti bu yüzyılda savaşlarla yorulmuş, ordusu isyanlarla dağıtılmış, donanması yakılmış ve perişan durumdaydı. Bunlara ilaveten 1838 ticaret antlaşması ile ekonomik yönden de istilaya uğramış ve borçlandırılmıştı. Başta İngiltere ve Fransa olmak üzere toprakları parayla satın almakta, ihraç ürünleri dahi batılı tüccarlar tarafından yürütülmekteydi. Avrupalı devletler Osmanlı borçlarını tahsil etmek için “ duyun-u umumiye “ ve “tütün reji idaresi “ adlarıyla ekonomik sömürge kurumları oluşturmuşlar ve demiryolu ağı kurarak batı Anadolu'da üretilen pamuk ve tütün ile, işletmelerini aldıkları zımpara ve diğer madenleri hammadde olarak Avrupa'ya götürmeye başlamışlardı.

Devlet-i Ali'ye çaresiz bir durumda idi ve hazin son hızla yaklaşıyordu. Kuşadası 'da bu durumdan oldukça etkilendi. 18. sonlarından itibaren Kuşadası'na gelmeye başlayan ve 19.yy da tamamen Kuşadası ekonomisinin dinamiklerini elinde bulduran

<sup>44</sup> Uygur Kocabaşoğlu, “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İngiliz Konsoloslarının Siyasal Etkinlikleri”, Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç, TTK, Ankara 1999, s. 181

<sup>45</sup> Özgür Yılmaz, Türk Deniz Ticaretinin Kaynağı olarak Konsolos Raporları, 8. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu, Dokuz Eylül Üniversitesi , İzmir 2009, s 311

Rum, Ermeni ve Yahudi toplumları Avrupalı devletlerin teşviki ile zenginleşmişler ve azmaya başlamışlardı. Konsolosluklarda Ermeni ve Rumlar çalışmakta, Yahudi tüccarlar ise Türkleri borç batağına sürüklemekte ve tefecilikle işgal etmekteydiler. Hollanda ve Danimarka gibi devletler dahi Kuşadası'nda konsolosluk açmak ve ticaretten pay kapmak amacıyla İngiltere ve Fransa elçilikleri aracılığı ile başvurmuşlar ve başarılı olmuşlardı.<sup>46</sup> Bu konuda Osmanlı arşivlerinde çok sayıda belge vardır. Kuşadası'nda bu kadar çok sayıda yabancı devlet konsolosluklarının bulunması Osmanlı devletinden koparılacak parçalardan pay kapma yarışıdır. Danimarka gibi küçük bir devletin dahi burada temsilcilik açması bunu göstermektedir. 16 Nisan 1874 tarihi bir arşiv belgesi şöyledir. “*Kuşadası'na gelip giden Danimarka gemileri kaptanları ve tüccarlarının gerek ticaretten kaynaklı gerekse günlük hayatta karşılaşılabilecekleri sorunların çözümü için bu defa konsolos vekili olarak Mösyö Mihalopulo atanmış olup tarafına imzalı bir ahidname verilmiştir. Bu belge konsolosluk vekaletini içermektedir. Bu yazıda adı geçenin Danimarka konsolos vekili olduğunu yazmaktadır.*”

Osmanlı bu kadar sorunlarla boğuşurken dertler bir türlü bitmek bilmiyordu. Sırp, Bulgar, Makedon ve Yunan isyanları sonucunda Osmanlı'dan bağımsız devletler ortaya çıkmaya başlamış, Ruslarında kışkırtmasıyla Kafkas, Mora, Selanik, Girit adası başta olmak üzere çok sayıda Türk ve Müslüman Osmanlı tebaası anavatan Anadolu'ya ricat etmeye ve zorla göç etmeye başlamıştı. Göç etmek zorunda kalan her yıl yüzbinlerce, toplamda milyonlarca muhacir Osmanlı topraklarının güvenli bölgelerine, Batı Anadolu kıyıları başta olmak üzere Mısır, Suriye, Filistin, Libya, Lübnan ve Anadolu içlerine dağıtıldılar.

Aslında durum bu yüzyılın başında Sırp ve Yunan isyanları ile başladı 1820 Mora'da Yunan isyanı başlamış ve 1830 larda ise Yunanistan Osmanlı'dan ayrılan ilk bağımsız devlet olmuştu. Yunan çeteleri ana karayı ve Ege denizinde bulunan tüm adaları da topraklarına dahil etmek için sürekli kargaşa çıkarıyordu. 1830 larda Osmanlı-Yunan kuvvetleri arasında Sisam (Samos ) açıklarında şiddetli deniz savaşları oldu. Samos ve diğer yakın adalardan süratli teknelerle gelen yunan çeteleri Kuşadası'nın Çanlı (Güzelçamlı ) kıyılarından karaya çıkıyor, köyleri basıyor, haraç alıyor ve Türkleri öldürüyordu. Mora ve kara Yunanistan'ında beş asırdır Rumlarla Osmanlı idaresi altında huzur ve barış içerisinde yaşayan Osmanlı Türkleri ise çok zor durumdaydılar. Mora ve çevresinde yaşayan Türkler, Anadolu'ya göç etmeye başlamıştı. 1856 yılında ise Ruslar yine Osmanlıya harb açmış, Kırım savaşı patlak vermiş, Kafkaslarda yaşayan Türk ve Müslüman topluluklar Rus işgalinden kaçarak Osmanlı topraklarına sığınmaya başlamışlardı. 1879-80 yıllarında Kuşadası ve çevresine Kafkas muhacirleri iskan edilmeye başlandı. Bugünkü Davutlar mahallesinin Çanlı karyesine (köyüne) ve Kulfallı

---

<sup>46</sup> BOA. İ. HR.00254.15119.001.001, 16 Safer 1291

adıylay bilinen (Yeniköy ) civarına Çerkezler yerleştirildi. Çanlı köyü ikiye bölünmüş, İşlam Çanlı ve Rum Çanlı mahalleleri oluşmuştu.

Kuşadası merkez, Davutlar , Güzelçamlı ve Söke taraflarına ise iskan edilen ikinci göç dalgası ise Girit muhacirleri idi. 1897 yılından itibaren adanın çok karışması ve Osmanlı'nın adada idareyi tamamen kaybetmesi sonucu yaklaşık 41.000 Girit muhaciri anavatan Anadolu'ya sığınmak zorunda kaldılar. Göçün merkezi İzmir vilayeti oldu, önce buraya gemilerle getirilen muhacirler çeşitli bölgelere dağıtıldılar. Osmanlı devleti çok zor durumda olmasına karşın tutarlı bir iskan politikası izledi ve Girit göçmenlerini Girit adasının iklimine benzer Anadolu kıyılarına iskan etmeye çalıştı. Girit göçmenleri Bodrum, Marmaris, Söke ve Kuşadası bölgelerinde iskan edildiler.<sup>47</sup>

Kuşadası şehrine iskan edilen Kafkas ve Girit muhacirleri şehrin nüfus ve demografik yapısına da olumlu etkiler yapmıştır. 19.yy ikinci yarısında Rumlar çoğunlukta idiler ve bu göçlerle çoğunluk tekrar Türk-İşlam lehine gelişti. Göç yarını belli olmayan zor bir yolculuktur. Girit Türk muhacirleri çok acılar çektiler. Camilerde, okullarda, yıkık binalarda ve ormanlık alanlarda yaşamak zorunda kaldılar. Osmanlı devleti çökme aşamasında olmasına rağmen tutarlı bir iskan politikası ile elinden geleni yaptı. Girit muhacirlerine bugün Davutlar ve Güzelçamlı bölgelerinde araziler tahsis edildi ve Osmanlı devleti Fransız bir mimar tarafından planları çizilen evler yapmaya başladı. 1901 yılına geldiğinde ise söz verilmesine rağmen ancak 75 ev tamamlanabildi. 1906 yılında Girit Türkleri Sultan II. Abdülhamid'e bir dilekçe ile bu durumu bildirdiler. Toplamda 108 evin yapıldığı bu mahalleye “ Osmaniye “ adı verilmiştir. Ne yazık ki bugün bu evlerin çoğu Girit Türkleri'nin torunları tarafından muhafaza edilememiş ve bu evler satılarak yerlerine çok katlı apartmanlar dikilmiştir. Bu tarihi Osmaniye evlerinden sadece 4-5 adet kalmış ve bunlarda harabe halindedirler.

20. yy Balkan faciası ile başladı ve Evlad-ı Fatihan olarak bilinen ve 14. Asırdan itibaren orta Anadolu ve Karadeniz bölgelerinden gönderilen Türkler 5-6 ası yaşadıkları topraklardan önce çeteler tarafından katledildiler ve sonrasında ise sürüldüler. Balkan savaşları sonunda en az beş milyon Osmanlı Türk'ü katledildi ve on milyona yakın kısmı ise muhacir olarak ana vatana sığınmak zorunda kaldı. Son göç dalgası 30 Ocak 1923 tarihinde ise “ Mübadele “ antlaşması çerçevesinde yapıldı.

---

<sup>47</sup> Metin Menekşe, 20.yy başlarında Girit muhacirlerinin Kuşadası'nda iskani, Geçmişten Geleceğe Girit Sempozyumu, Kuşadası Belediyesi , Ankara şubat 2017, s 217

## Kaynakça

(tarih yok). Başbakanlık Osmanlı Arşivleri.

Ansiklopedisi, A. K. (1957). *Öküz Mehmet Paşa, Osmanlı Meşhurları*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Ansiklopedisi, İ. K. (1984). *Öküz Mehmet Paşa*. İstanbul: Tercüman Gazetecilik ve Matbaacılık AŞ.

Aydın, Y. A. (2015). 18.yy da Osmanlı Devletinin Adalar Denizi ve DoğuAkdeniz'e Yönelik Güvenlik Parametreleri. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 161-184.

(2018). Aydınoğlu Beyliği Zamanında Kuşadası ve Çevresi. R. K. Haykıran içinde, *Çakabeyden Günümüze Kuşadası ve Çevresi Türklük ve Türk Tarihi* (s. 11). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları.

Ayönü, Y. (2009). Bizans Ordusunda Ücretli Askerler. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 54-55.

Ayönü, Y. (2009 Cilt 9). İzmir'de Türk Hakimiyetinin Başlaması. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 5-8.

Baş, E. (2007). *Çeşme Navarin ve Sinop Deniz Baksınları*. İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Piri Reis Araştırmaları Merkezi.

Baykara, T. (1990). *Gazi Umur Paşa*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları Türk Büyükleri Dizisi 131.

Belen, N. (2006). Kuşadası'nın 19. yy ilk Yarisında yakın Çevresi ile Olan Ticareti. *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmaları Dergisi*, 196-203.

BOA C AS 34347. (tarih yok). Evliya Çelebiye Göre Batı Anadolu.

BOA C BH 2-61. (tarih yok). Evliya Çelebiye Göre Batı Anadolu.

BOA C BH 4391. (tarih yok). Başbakanlık Osmanlı Arşivleri.

BOA HAT 1329 51847 . (tarih yok). Başbakanlık Osmanlı Arşivleri.

BOA İ HR 00254 15119 001 001. (tarih yok). Başbakanlık Osmanlı Arşivleri.

Çelik, B. (2018). Bir Osmanlı Devlet Adamının Yaratmaya Çalıştığı Ticari Ağ . Öküz Mehmet Paşa Vakfiyesi ve Düşündürdükleri. 1. *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu* (s. 15-21). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

Danışman, Z. (1968). *Öküz Mehmet paşa*. İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi.

Demir, T. (2015). *Denizlerdeki Osmanlı*. İzmir: Yakın Kitabevi.

Emecen, F. (2012, Cilt 42). Gazi Umur Bey. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, s. 157-159.

Erdoğan, M. A. (2016). *Kuşadası Tarihine Dair Bir Belge, Öküz Mehmet Paşa Vakfiyesi Tpkı Basım*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.

- Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. (1935). İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası.
- Eyice, S. (2001, Cilt 24). Kale. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, s. 236.
- Haykıran, R. K. (2017 Sayı 18). Kurt mu, Kuzu mu. Şeyh Bedreddin İsyanı Üzerine Bazı Düşünceler. *Yeni Fikir Dergisi*, 15.
- Kahraman, S. A. (2011). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Cilt 9*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karal, E. Z. (1997). *Osmanlı İmparatorluğunun İlk Nüfus Sayımı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kocabaşoğlu, U. (1999). *19.yy İkinci Yarısında İngiliz Konsoloslarının Siyasal Etkileri, Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kuran, Ç. A. (tarih yok). *The Alexiad of Anna Komenina. Çaka bey*. Penguin Classic.
- (2018). Kuşadası'nın Kurulmasında ve Gelişmesinde Öküz Mehmet Paşa Vakfının Rolü. M. A. Erdoğan içinde, *Çakabey'den Günümüze Kuşadası ve Çevresi Türklük ve Türk Tarihi* (s. 28). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi.
- Menekşe, M. (2017). 20 yy Başlarında Girit Muhacirlerinin Kuşadası'nda İskanı. *Geçmişten Geleceğe Girit Sempozyumu I*. Ankara: Kuşadası Belediyesi.
- NurAkbulut, O. (2008, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). *Evliya Çelebiye Göre Batı Anadolu*. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler EnstitüsüTarih ABD.
- Öztüna, Y. (1992). *Öküz Mehmet Paşa*. İstanbul : Ötüken Neşriyat.
- Paşazade, A. (1961). *Tevarih-i Ali Osman*. İstanbul: Nihal Atsız, Ötüken Yayıncılık.
- Toksoy, A. (2018). *Çakabey, Biznas ve Selçuklular*. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2011). *Osmanlı Vezir-i Azamları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2015). *Büyük Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ünal, A. A. (2002). 16.17.yy da Cezayir-i Bahr-i Sefid Yada Kaptanpaşa Eyaleti. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 252.
- Yiğit, İ. (2004, Cilt 29). Mevali. *Türkiye Diyanet Vakfı Osmanlı Ansiklopedisi*, s. 424-426.
- Yıldırım, M. İ. (2013). *İdris-i Bitlisi*. Ankara: Ketibe Yayınları.
- Yılmaz, Ö. (tarih yok). Türk Deniz Ticaretinin Kaynağı Olarak Konsolos Raporları. 8. *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu*. İzmir: Doluz Eylül Üniversitesi.